

Олександра Стасюк

*кандидат історичних наук,
науковий співробітник Інституту
українознавства ім. І. Крип'якевича
НАН України*

У статті висвітлено способи облаштування та оснащення підпільних друкарень ОУН, охарактеризовано умови праці повстанців у криївках і бункерах, описано принцип забезпечення друкарень технікою та всім необхідним для роботи, наведено статистичні дані стосовно їх кількості; у таблиці подано перелік та короткий опис друкарень, що функціонували на українських землях упродовж 1941—1954 рр.
Ключові слова: ОУН, підпільні друкарні, криївки, бункери, українські землі, 1941—1954 рр.

Stasyuk Oleksandra

ARRANGEMENT AND EQUIPMENT OF THE OUN UNDERGROUND PRINTING OFFICES

The article depicts underground printing offices, the way they were established and equipped, gives characteristics to insurgents' work conditions in bunkers and shelters, describes how printing houses were supplied with machinery and other necessary things, provides data about quantity, gives a list and short description of printing offices existing in Ukraine in 1941—1945.

Key-words: OUN, underground printing offices, bunkers, Ukrainian territory, 1941—1945.

ОБЛАШТУВАННЯ ТА ОСНАЩЕННЯ ПІДПІЛЬНИХ ДРУКАРЕНЬ ОУН

Діяльність українського національно-визвольного руху 1940—50-х рр. ніколи б не набула історичного сенсу та відомих масштабів, якби не вдало спланована та проведена пропагандивна кампанія. Попри найрізноманітніші методи пропагандивної роботи, застосовувані членами ОУН в процесі боротьби, пріоритетною завжди залишалася агітація за допомогою друкованого слова. Впродовж 1941—1953 рр. у підпільних друкарнях ОУН було видано понад 150 найменувань періодичних видань, близько 1000 брошур, десятки вишкільних, поетичних, мемуарних збірників, тисячі назв листівок, відозв, декларацій та інших друкованих матеріалів, окремі з яких видавалися сотисячними накладками. Зрозуміло, що для видання такої кількості літератури потрібно було мати потужну технічну базу, і члени підпілля успішно впоралися з цим завданням. Впродовж окресленого періоду майже всі етнічні українські землі були вкриті мережею підпільних друкарень. У статті розглянуто способи облаштування та оснащення друкарень ОУН, що було важливим моментом організації підпільної видавничо-технічної ланки.

Історіографія зазначеної проблеми наразі є незначною. На еміграції за весь період дослідження з'явилася лише одна стаття, присвячена діяльності видавничо-технічної мережі ОУН на українських землях, у якій автор наводить приблизні статистичні дані стосовно кількості підпільних друкарень, вказує місця їх розташування та принцип роботи¹. Деяко більше досліджень висвітлює діяльність окремих друкарських осередків або їх функціонування на певній території (у Галичині, на Закерзонні, на Сході України тощо)². Окремі згадки про діяльність підпільних друкарень, їх працівників та умови праці в підземних криївках і бункерах знаходимо у мемуарній літературі, однак ця інформація часто не міс-

¹ Голяш С. Підпільні друкарні // *Визвольний шлях*. — Лондон, 1982. — № 8. — Серпень. — С. 934—942; Там само. — № 9. — Вересень. — С. 1062—1068.

² Потічний П. Розміщення підпільних видавничих осередків // *Літопис Української Повстанської Армії (За ред. Штендери Є.)* — Торонто, 1987. — Т. 16. — С. 11—18; Мороз В. Структура референтури пропаганди ОУН на Дрогобиччині // *Дрогобицький краєзнавчий збірник (Спецвипуск)*. — Дрогобич, 2002. — С. 188—200.

тить конкретних даних або є суперечливою³. Найбільш інформативною щодо кількості зафіксованих друкарень ОУН, їх будови та функціонування, безперечно, є брошура, написана працівником Галузевого Державного архіву Служби безпеки України (далі — ГДА СБ України) Олександром Іщуком, що містить посилання на не розсекречені матеріали цього архіву⁴. Одна із узагальнюючих праць на зазначену тематику належить автору статті⁵.

Організація роботи видавничо-технічної ланки була важким і довготривалим процесом, що вимагав від учасників підпілля не лише напруженої фізичної та організаторської праці, дотримання умов конспірації, а й фахових знань та навичок, величезних фінансових затрат. Облаштування нової друкарні, як правило, розпочиналося із вибору місця її розташування. Друкарні зазвичай влаштовували на певній відстані від великих адміністративних центрів, шосейних доріг та залізничних вузлів, адже в разі воєнних дій довкола цих об'єктів передбачалося скупчення військових сил. Вибирали глухі місцевості (віддалені села, хутори, гірські лісові масиви), щоб не привертати зайвої уваги до руху кур'єрів чи транспорту з папером та готовою продукцією. Водночас місцевість мала мати вигідні під оглядом пересування та конспірації шляхи сполучення. Наприклад, друкарня проводу ОУН(б) «Прага» була влаштована на хуторі Жури-Скіри (біля с. Мокротин Жовківського р-ну Львівської обл.)⁶, який знаходився під лісом, тож до нього можна було дістатися лісовими стежками фактично непоміченим.

³ Подольнюк Б. Підпільна друкарня ОУН // 50-річчя ОУН (1929—1979). — Торонто, 1979; Лаба В. Повстанська друкарня у Бертишові // Новий час. — 1995. — 25 трав.; Савчин М. Тисяча доріг // Літопис Української Повстанської Армії (За ред. Штендери Є.). — Торонто; Львів, 1995. — Т. 28. — С. 314—315; Федущак Г., Горбаль М. Сліди обриваються в Купичволі // Поклик сумління. — Львів, 1996. — № 2. — Лют.; Янчук О. Українське націоналістичне підпілля на Одещині // Нескорена нація. — Львів, 1998. — № 19—20 та ін.

⁴ Іщук О., Ніколаєва Н. Ліквідація органами державної безпеки УРСР підпільних типографій Організації українських націоналістів у 1944—1954 рр. — К., 2007. — 38 с.

⁵ Стасюк О. Діяльність підпільних друкарень ОУН (1941—1953 рр.) (статистичний аспект) // Українознавчі студії (Науково-теоретичний журнал Інституту українознавства при Прикарпатському національному університеті ім. В. Стефаника). — Івано-Франківськ, 2007—2008 рр. — № 8—9. — С. 259—277.

⁶ Жовківщина. Історичний нарис. — Жовква; Львів; Балтимор, 1994. — Т. 1. — С. 233.

Важливою умовою розташування друкарень у селах була наявність надійних людей з числа місцевого населення, переважно симпатиків ОУН. Однак у цьому випадку дотримуватися вимог конспірації було доволі проблематично, оскільки доводилося довіряти організаційну таємницю людям, що не складали присяги ОУН. З метою уникнення розконспірації підпільники найчастіше влаштовували друкарні на господарствах своїх родичів — у цьому випадку гарантією безпеки виступали родинні зв'язки (заступник референта пропаганди крайового проводу ОУН «Поділля» Йосип Поздик-‘Євген’ влаштував друкарню у господарстві свого батька Григорія Пилиповича в с. Деренівка на Тернопільщині⁷).

Інколи обставини змушували підпільників йти на ризик і влаштовувати друкарські осередки «під носом» у ворога, розраховуючи на те, що в таких місцях шукати не будуть. Наприклад, у Вінниці підпільна друкарня Київського обласного проводу ОУН ОСУЗ кілька місяців діяла в центрі міста на вул. Архітектора Артинова в підвалі одного з будинків, що знаходився за дві сотні кроків від гебітскомісаріату⁸. Наприкінці 1946 р. на Золочівщині відомий своєю досконалою та непередбачуваною технікою конспірації Василь Кук наказав облаштувати друкарню у с. Зозулі, неподалік від викритої радянськими спецслужбами навесні 1945 р. друкарні Золочівського окружного проводу із розрахунку на те, що увага МВД до цієї місцевості ослабне — в результаті друкарня безперешкодно функціонувала до 1949 р. У с. Ганьковичі Мостиського району Львівської області впродовж 1949 р. друкарня ОУН функціонувала у криївці під будинком голови сільської ради, який співпрацював із підпіллям⁹, — велика кількість людей, що відвідували сільського урядника в різних справах, слугувала добрим прикриттям для руху кур'єрів організації. Інший приклад розташування друкарні, здавалося б, всупереч вимогам конспірації, — друкарня Буковинського окружного проводу ОУН, влаштована у Чернівцях на вул. Краснодарській у підсобному приміщенні м'ясної

⁷ Іщук О., Ніколаєва Н. Ліквідація органами державної безпеки УРСР підпільних типографій... — С. 9.

⁸ Мельник В. «Танці» для фюрера // Україна молода. — К., 2009. — 24 січня.

⁹ Іщук О., Іванченко В. Життєвий шлях Галини Голояд — «Марти Гай». — Торонто; Львів, 2010. — С. 21—22.

крамнички, до якої часто навідувалися за покупками працівники МВД та їхні дружини¹⁰.

Наступним важливим моментом заснування підпільної друкарні був вибір приміщення. Для облаштування друкарень використовували найрізноманітніші будівлі: від конспіративних квартир, підсобних та господарських приміщень до підземних криївок і бункерів. Під конспіративні квартири найчастіше використовували сільські хати, рідше — міські помешкання. Добре надавалися для цієї справи гуцульські колиби на високих полонинах, куди облавникам важко було дістатися і де їхню появу можна було передбачити заздалегідь. Відомі випадки, коли друкарні влаштовували у закинутих млинах чи гуральнях, церквах і монастирях, на горищах хат. Наприклад, у м. Калинівка Вінницької області член ОУН І. Яценко влаштував друкарню на горищі власної хати¹¹, а друкарня Луцького окружного проводу у с. Охлопово Горохівського району Волинської області функціонувала у підвалі порожнього будинку, мешканці якого були вивезені у Сибір за співпрацю з УПА¹². До 1947 р., поки існували повстанські відділи, друкарські осередки часто функціонували при літніх таборах повстанців. Наприклад, влітку 1945 р. окружний пропагандивний осередок Калущини розташовувався у Камарському лісі, біля с. Химчин Івано-Франківської обл., на постой куреня командира 'Скуби'¹³.

Подібні приміщення також використовували для переховування друкарської техніки чи виготовленої літератури. У звітно-інформативних документах НКВД-МВД-КГБ знаходимо безліч повідомлень про віднайдення сховків з націоналістичною літературою та друкарською технікою на горищах хат, у stodолах, під фундаментами будівель, у дуплах старих дерев, у бджолиних вуликах, на церковних дзвіницях і навіть у банях церков.

Починаючи з 1945 р. процес виготовлення літератури ОУН майже повністю перемістився під землю — у криївки та бункери.

¹⁰ Василевський П. Спогади // Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

¹¹ Русначенко А. Народ збурений... — К., 2002. — С. 64.

¹² Вишка з доповідної записки УНКВС по Волинській області про підсумки боротьби з бандитизмом за листопад 1944 року // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 80. — Арк. 236.

¹³ Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади / За ред. Я. Ляльки. — Львів, 1997. — Кн. II. — С. 490.

Загалом, криївки для облаштування друкарень нічим не відрізнялися від криївок, в яких зимували повстанці, хіба що вони були просторішими та мали покращену звукоізоляцію. Криївкам-друкарням намагалися забезпечити також добру вентиляційну систему — цього вимагала робота з поліграфічними фарбами, сильна концентрація яких у повітрі шкодила здоров'ю підпільників. Однак ці вимоги на практиці не завжди вдавалося врахувати, тож непоодинокими були випадки, коли працівники техзвена (ТХЗ) працювали у непристосованих приміщеннях.

Криївки та бункери являли собою доволі складні архітектурні споруди, будівництво яких відбувалося за певною схемою із використанням знань інженерії¹⁴. Їх будували в сухих та переважно щільних ґрунтах, відводячи на будівництво мінімум часу. Матеріали, необхідні для будови криївки (передовсім дерево), закуповували або здобували у сусідніх районах, щоб не навести на слід друкарні агентів радянських спецслужб чи облавників. Як зазначає дружина провідника ОУН ПЗУЗ Василя Галаси і його особиста секретарка Марія Савчин, найскладнішим моментом будівництва криївки було маскування виритої землі. Її треба було ретельно заховати, оскільки земля, вибрана на глибині 3–5 м, відрізнялася від ґрунту на поверхні: «Отож, копались глибокі поздовжні рови, засипувалось їх до половини землею з криївки, а верхню частину рова засипувалось уже чорною землею з городу. Це можна було робити лишень восени або навесні, після того, як присадибна була зорана. Коли вночі провелося таку операцію, тоді заскороджувалось граблями усю присадибну; щоб ранком жодна її частина не відрізнялась від решти. І так щоночі, поки не вибралось бункеру. Робота була мозольна і тривала довго. Коли будовано криївку, вся сім'я не спала ночами, вартувала кругом хутора. Роботу треба було проводити тихо, щоб не розбудити собак у сусідніх хуторах»¹⁵. Інколи вириту землю переносили на значну відстань або зсипали у річку чи потік. Так само ретельно маскували відходи деревообробки.

¹⁴ Паньків М. Партизанські схрони УПА // *Галичина (Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис). 100 років від дня народження Романа Шухевича. — Івано-Франківськ, 2008. — Вип. 14. — С. 291–302.*

¹⁵ Савчин М. *Тисяча доріг [Електронний ресурс] Режим доступу: // <http://lib.oun-ura.org.ua/savchyn/r25.html>.*

Криївки для друкарень розташовували на глибині 3-6 і більше метрів, щоб заглушити шум працюючих машин. Більшість криївок мали прямокутну або квадратну форму, розміром 2х3 м і висотою 2-2,5 м. Вони могли складатися із одного або 2-3-х приміщень, вистелених дошками або дерев'яними колодами, мали вентиляційну систему (віддушини) та джерело постачання води, санвузол. Більшість з них були обладнані запасним виходом, до якого вів підземний тунель, довжиною інколи до 40 м, який використовували для втечі в разі виявлення криївки ворогом. Розміщення віддушин мало гарантувати повну і вільну циркуляцію свіжого повітря в криївці при найбільшому навантаженні, адже при поганій вентиляції довготривале перебування в схроні більшої кількості осіб було неможливим. Матеріалом для прокладки віддушин слугували залізні труби невеликого діаметру, спеціально збиті довгі дерев'яні ящики, отвори в ґрунті, зроблені палицею, тріщини в камені тощо.

Наприклад, бункер для друкарні крайового проводу ОУН «Поділля» у с. Деренівка Буданівського району Тернопільської обл. складався з двох приміщень висотою 2,5 м, які освітлювалися електрикою¹⁶. Не менш ретельно було облаштовано криївку для друкарні проводу ОУН «Прага» у с. Мокротин Жовківського району Львівської обл., вхід до якої знаходився у stodолі одного з господарів і був замаскований під яму для зберігання картоплі. Криївка була доволі просторою і складалася з двох приміщень, у одному з яких розміщувалася друкарська техніка, а друге використовували як склад готової продукції та кімнату для відпочинку працівників¹⁷. На території Золочівського району друкарню було облаштовано в лісовому масиві на пагорбі, вкритому кущами, що робило підхід до неї непомітним. Криївка являла собою трикімнатний схрон: в одній з кімнат знаходилася друкарня, а дві інші були призначені під житло та зберігання виготовленої продукції¹⁸. У Шумлянках друкарня знаходилася на господарстві селянина Михайла Панаса у криївці під stodолою. Вона являла собою вели-

¹⁶ Іщук О., Ніколаєва Н. Ликвідація органами державної безпеки УРСР підпільних типографій... — С. 9.

¹⁷ Пелех Т. У вирі боротьби. — Мюнхен; Торонто, 1988. — С. 145.

¹⁸ Огляд «Укриття і базування озброєних банд ОУН» 31 травня 1960 року // ГДА СБ України — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 19. — Арк. 26.

чезну кімнату розміром 6x8 м і висотою 2,5 м. Стіни були обшиті дошками, стеля викладена балками. Вхід до друкарні закривався пересувним щитом на роликах і рельсах¹⁹.

Винахідливість повстанців при облаштуванні та експлуатації підземних сховищ з метою забезпечення їхнього довговічного та повноцінного функціонування не знала меж. Вентиляційні труби намагалися виводити у непролазні хащі або на стрімкі гірські схили, де вітер швидко розвіював тепле повітря, що в холодну пору року перетворювалося на пару і могло виказати місцезнаходження повстанців. Слідкували за віддушинами, оскільки взимку сніг довкола них танув або набував темнішого кольору, що також могло вказати облавникам на місце схрону. Особливо багато зусиль витрачалося на природне маскування входів та виходів, які найчастіше влаштовували у господарських приміщеннях (шопак, стодолах, пивницях), прикриваючи їх сіном чи гноєм, заступаючи сільськогосподарським реманентом. Поза населеними пунктами вхід до криївок облаштовували в дуплах старих дерев, густих заростях, в ущелинах та ярах і под. Для непомітного підходу до криївки в лісових умовах використовували звірині стежки, просіки, вирубки та інші місця, що дозволяють не залишати слідів. Взимку зв'язок між схронами скорочувався до мінімуму або ж повстанці з метою комунікації використовували дні, коли падав сніг, що замітав сліди²⁰.

Керівники Проводу та провідники різних рівнів тримали під постійним контролем будівництво та експлуатацію криївок, про що свідчать численні інструкції з порадами про їх доцільне використання, вибір місця розташування, охорону, дотримання умов конспірації: «Криївки і їх будова, місце, маскування, це сувора орг. тайна. В криївках вільно перебувати і знати про них тільки цим, що стало в них живуть... Архіви, гроші, бібліотеки, господарські предмети, продукти, технічне приладдя уміщувати в окремих, для цього призначених криївках, там, де ніхто не живе. І так, мусять бути побудовані криївки для архівів, кас, gospodar-

¹⁹ *Огляд по архівній агентурній справі «Тризуб» (архів. № 9106, складений полковником Матвієвим К. В., 1960 р.) // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 69. — Арк. 60.*

²⁰ *Там само. — Арк. 21.*

ські криївки, технічні криївки, бібліотеки і др. За безпеку криївок відповідають зверхники або окремі особи, яким доручені поодинокі криївки.... Не допускати до надмірного скупчення більшої кількості людей в криївках. В криївці постійно має перебувати найбільше 3-5 людей. Спільне перебування більшої кількості людей є строго заборонене. Під ніякою умовою не сміє перебувати в криївці постійно більше провідних членів»²¹.

Особливо оберегали криївки, призначені для підпільних друкарень, адже втрата фахівців та друкарської техніки призводила до значного послаблення впливу ОУН у тому чи іншому регіоні. Керівники організації розуміли, що у підрадянській дійсності саме засоби конспірації забезпечують тривалість роботи друкарні, тому майже в усіх пропагандивних вказівках приділяли цій ділянці максимум уваги. У «Вказівках №1 щодо пропагандивної роботи на 1949 рік» керівникам технічних звен, вже вкотре, наказували перевірити, наскільки техзвена є розконспіровані і, якщо є така потреба, то перемістити їх у нові криївки. Однак в жодному разі не припиняти роботу через страх перед розконспірацією — заготовляти шрифти, гутенбургівки, папір та інші поліграфічні матеріали навіть тоді, коли терен ними забезпечений, одночасно вишколювати друкарів, складачів-верстальників та інший техперсонал²².

На місцях ці вказівки конкретизували відповідно до місцевих умов та обставин. Зокрема, про необхідність оберегати криївки-друкарні йшлося у листі крайового провідника ЗУЗ Романа Кравчука ('Максим', 'Пан', 'Петро') від 3 січня 1945 р.: «...друкарні повинні зберігати у вивчених селах і напевно наших, до того ж у цих селах необхідно вилучити всіх сексотів, недалеко друкарні мають бути розташовані бойові відділи, які повинні охороняти друкарню...»²³. Місце розташування друкарні належало до суворої організаційної таємниці. Крім обслуги, цією інформацією володів

²¹ До відома всім членам і оргклітинам // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 28. — Арк. 70—71.

²² Вказівки щодо пропагандивної роботи на 1949 рік // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 10. — Арк. 301.

²³ Огляд по архівній агентурній справі «Тризуб» (арх. № 9106, складений полковником Матвієвим К. В., 1960 р.) // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 69. — Арк. 59.

лише керівник пропаганди і шефслужби безпеки (СБ), який відповідав за охорону об'єкта. Навіть провідник терену, який курував роботу друкарні та постійно отримував звіти про її діяльність, не завжди знав, де саме вона знаходиться. Рівно ж члени боївок СБ, несучи варту неподалік криївки-друкарні, не знали, який саме об'єкт вони охороняють.

Восени керівникам технічних звен наказували подбати про підготовку друкарень до роботи у зимовий період. Виконуючи вказівки головного осередку пропаганди (ГОСП), референт пропаганди Львівського краю Радіон Жабко-‘Юг’ розпорядженням від 1 листопада 1944 р. наказав своїм підлеглим «якнайстаранніше, при повному збереженні засад конспірації (ночами, при варті)»²⁴ виготовити криївки для пропагандивних осередків та приналежних їм друкарень; змінити місце розташування наявних друкарень, якщо вони ненадійні²⁵, оскільки взимку проведення подібних робіт (транспорткування техніки чи взагалі будь-які переміщення) буде утруднене. У розпорядженні йшлося також про виготовлення надійних складських приміщень для зберігання паперу, готової продукції та друкарської техніки, які мали відповідати вимогам конспірації та бути захищеними від атмосферних змін.

За найменшої підозри на розконспірацію підпільники змушені були залишати криївку та наново працювати над облаштуванням сховища. Наприклад, працівники друкарні Жовківського надрайонного проводу впродовж 1947—1950 рр. з різних причин п'ять разів змінювали місце своєї праці: у 1947 р. друкарня працювала неподалік с. Нова Скварява, у 1948 р. — за шість кілометрів від с. Грими на Магерівщині, наприкінці 1949 р. її знову облаштували в районі с. Нова Скварява, навесні 1950 р. перенесли до нової криївки, що знаходилася в лісі між сс. Туринка і Боянець в районі Великих Мостів, а на початку липня 1951 облаштували біля с. Реклинець на Мостейщині²⁶. Кількаразове переміщення друкарні дозволило її працівникам довший час уникати арешту чи ліквідації.

²⁴ Керівним осередкам до виконання. — 1944, 1 лист. // ЦДАВО України. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 62. — Арк. 17.

²⁵ Там само.

²⁶ Бойко В. Матеріали виставки «Україна в боротьбі: "Ідея і чин" — як джерело до історії видавничої справи ОУН на Жовківщині 1947—1951 рр.» // Наукові записки. Львівський історичний музей. — Львів, 1997. — Вип. VI. — Ч. 2. — С. 71—81

Однак в обставинах жорсткого протиборотства з окупаційною системою ніщо не могло гарантувати безпеки, тож інколи саме зміна місця перебування криївки-друкарні призводила до втрати в людях і техніці. Зокрема, у листопаді 1943 р. в руки німців потрапила друкарня крайового проводу «Юнацтва» ЗУЗ, яку повстанці перевозили на нове місце²⁷. А 24 вересня 1945 р. на дорозі між селами Прошова і Козівка Велико-Борківського (тепер Тернопільського) району Тернопільської обл. при перевезенні друкарської машинки та мішка зі свіжо віддрукованою літературою працівники НКВД затримали заступницю референта пропаганди Тернопільської округи Мирославу Юрчинську-‘Іскру’²⁸.

Побут підпільників у підземній криївці був доволі невибагливим. «Коли криївка була вже обкладена, її вибілювали вапном, оббивали шпалерами паперу, споруджувалось стіл або два, залежно, хто в ній жив, ставлялось поверхові ліжка, щоб заощадити так важко здобутий простір, лавки, полиці, поличку на радіо... На стінах — портрети, тризуб, хрест або образ святих у вишитому рушникові, якщо господиня його подарувала, а де перебувала жінка — влітку квіти на столі. Окрема поличка з заслоною на начиння, параван над ліжками на випадок, коли не вистачало місця і треба було спати на зміну — оце й обладнання криївки п'ятдесятих років»²⁹. Для освітлення приміщення використовували гасові та карбідові лампи, свічки, а в окремих випадках, коли схрони знаходилися в населених пунктах, — електричне світло. Їжу готували на примусах та керосинках переважно вночі. Якщо криївка або бункер не мали природного постачання води (джерело, криничка), її зберігали в бідонах, а у великих бункерах навіть будували цементні басейни, які заповнювали водою³⁰.

У багатьох криївках літературу друкували у дві зміни, щоб техніка не простоювала. Під час виконання особливо важливого завдання криївку-друкарню «законсервовували» на кілька тижнів або й місяців. Це означало, що впродовж зазначеного часу ніхто

²⁷ Особова справа Дужого Миколи, Дужого Петра, Сусіка Дмитра // Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області. — Спр. 1641. — П 29767. — Арк. 255.

²⁸ Огляд по архівній агентурній справі «Тризуб»... — Арк. 58.

²⁹ Савчин М. Тисяча доріг [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://lib.oun-ura.org.ua/savchyn/r25.html>.

³⁰ Огляд по архівній агентурній справі «Тризуб»... — Арк. 18.

із працівників друкарні не міг з неї вийти, заборонено було також користатися каналами зв'язку. Так, виготовляючи перший номер журналу «Літопис УПА» (1947), підпільниці Ярослава Левкович-‘Оля’ та Євгенія Чорній-‘Катерина’ понад три місяці не полишали криївку біля с. Нова Скварява на Жовківщині. Впродовж грудня 1947 — березня 1948 рр. ними було виготовлено до 30 примірників журналу обсягом 48 сторінок³¹.

Умови праці в бункері були складними, адже тут, під землею, до численних побутових незручностей, які не раз загрожували не лише здоров'ю, а й життю підпільників, додавалися ще й труднощі психологічного характеру: замкнений простір, тривала відсутність інформації і, як наслідок, неясність і непевність становища, конфліктність або психологічна несумісність окремих осіб тощо. Їх докладно описав відомий повстанський поет, керівник пропаганди Карпатського крайового проводу Михайло Дяченко-‘Марко Боеслав’) у своєму щоденнику³². Він згадує про вогке задушливе повітря, неможливість нормально приготувати їжу та її повну відсутність в окремі періоди, нестачу ліків і предметів повсякденного вжитку, а ще почуття постійної небезпеки, напружені до краю нерви, фізичне виснаження. Тут же, з притаманним чи не кожному воякові УПА повстанським гумором, М. Дяченко описує весняний потоп у криївці, коли її мешканці, попри дошкульний холод, мушили ходити ще й по коліна у воді. Після кількомісячного перебування під землею майже кожен підпільник потребував лікування, однак члени організації свідомо йшли на ризик.

* * *

У підпіллі використовували найрізноманітнішу друкарську техніку: від потужних друкарських машин до примітивних копіювальних апаратів та друкарських машинок. Осередки вищого організаційного рівня намагалися забезпечувати потужнішою друкарською технікою, однак спеціальних вказівок стосовно її

³¹ Бойко В. Матеріали виставки «Україна в боротьбі: "Ідея і чин" — як джерело до історії видавничої справи на Жовківщині 1947—1951 рр.» // Наукові записки. Львівський історичний музей. — Львів, 1997. — Вип. VI. — Ч. 2. — С. 75—76.

³² Щоденник М. Дяченка // ГДА СБ України. — Ф. 2. — Оп. 110. — Спр. 8. — Арк. 152—164 (Опубл.: Український визвольний рух. — Львів, 2007. — Зб. 9. — С. 32—44).

розподілу не було — зазвичай використовували ту техніку, яку вдавалося здобути в терені. Найчастіше послуговувалися циклостілями, ротаторами, стеклографами та друкарськими машинками. На цій техніці переважно друкували невеликі за обсягом матеріали (газет, листівок, відозв, декларацій). Компактність та відносно легкий спосіб використання дозволяв працювати навіть у непристосованих приміщеннях. За необхідності її можна було швидко заховати або перевезти в інше місце. Потужні друкарські машини розташовували у спеціально облаштованих підземних криївках та бункерах. Найчастіше у підпіллі використовували машини з ручним або ножним приводом, оскільки електричні створювали більше шуму, та й вимушене облаштування криївок у віддаленій від населених пунктів місцевостях, де не було ліній електропередач, унеможлиблювало їх використання.

У післявоєнний період використання потужних друкарських машин стало недоцільним. Внаслідок активізації діяльності радянських органів держбезпеки потужні друкарні першими потрапляли в поле зору ворога, оскільки потребували для обслуговування більшої кількості осіб, що призводило до деконспірації. Починаючи з 1947 р. у підпіллі основними технічними засобами стали циклостілі та друкарські машинки³³. Останні мали бути на озброєнні у кожного районного пропагандиста. В організаційних інструкціях цього періоду зазначалося, що «...при добре організованій роботі одна машина до писання може забезпечити (в мінімальній кількості) потреби району в листівках, закликах тощо»³⁴. Ситуацію в районі, де пропагандист не має у своєму розпорядженні навіть друкарської машинки, наказано вважати незадовільною та негайно змагати до її виправлення.

Доволі поширеним способом друку у підпіллі було виготовлення листівок, плакатів, а також гасел за допомогою кліше, які вирізали з дерева. З цією метою засновували підпільні клішарні, де працювали різьбярі, переважно з числа народних умільців або спеціалістів, вишколених у підпіллі. Окремі підпільники досягали

³³ *Організаційні вказівки. — 1947 р. // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 9. — Арк. 66.*

³⁴ *Короткі вказівки щодо пропагандивної роботи на найближчий час. — 1947, квіт. // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 10. — Арк. 236.*

у цій справі високої майстерності — мова передовсім про видатного графіка Ніла Хасевича та його учнів. При відсутності будь-якої техніки використовували паперограф або переписували листівки від руки.

Вчасне і достатнє забезпечення підпільних друкарень друкарською технікою, папером, поліграфічними фарбами, канцелярським приладдям та іншими необхідними матеріалами було важливим фактором успішного функціонування видавничо-технічної ланки загалом. Ця справа належала передовсім до компетенції господарчих структур організації. У 1944 р. з метою зменшити число осіб, втягнених у роботу підпільної друкарні, справу її технічного оснащення було покладено на пропагандивні осередки, при яких були створені т.зв. виробничі відділи, які займалися розшуком, закупівлею, ремонтом та магазинуванням друкарської техніки із подальшим розподілом її по техзвенах. Непоодинокими були випадки, коли друкарську техніку, захоплену під час бойових операцій у селах та районних центрах, передавали у підпілля вояки УПА. Чимало друкарської техніки було передано повстанцям цивільними особами.

Проблема забезпечення видавничих осередків друкарською технікою ставала з кожним роком гострішою, про що неодноразово йшлося на нарадах керівників організації та низового членства. Зокрема, на нараді членів Проводу ОУН та ГВШ УПА 14—16 червня 1947 р. було зазначено, що головним успіхом пропагандивної роботи у сучасній ситуації є вирішення проблеми з друкарською технікою, адже зразків пропагандивної літератури є багато, а друкувати їх немає на чому. Під час обговорення проблеми Роман Шухевич запропонував керівникові ГОСП Петрові Федуну-‘Северу’ виготовити кустарним способом кілька пересувних друкарських станків на зразок машин «Гутен-Бергер» (гутенбергівки), на яких окружні та надрайонні проводи ОУН могли б самостійно друкувати літературу³⁵. Відтоді на рівні округи, а також районів та надрайонів вирішено впроваджувати друкарські машини зразка «гутенбергівка», які визнано найбільш придатними для роботи в умовах підпілля: «Розпочати якнайширше вкорінювати в терен

³⁵ Виписка із протоколу допиту Зарицької Катерини від 30 березня 1948 р. // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 53. — Арк. 194.

гутенбергівки: вчитися їх робити і на них працювати. Це в наших умовах найкраща друкарська техніка: мала, легка до переносання, мінімальна обслуга 2 чол., в крайньому випадку й один, потрібна така кількість шрифту (черенок), яку завжди в наших умовах ще можна дістати, можна перебивати на будь-якому папері»³⁶.

Було опрацьовано та видруковано інструкцію для роботи на «гутенбергівках». З огляду на важливість цієї друкарської техніки для організації її рекомендовано розташовувати лише у пристосованих приміщеннях, а також дбати про те, щоб вони не простоявали і не падали. Окружні та надрайонні референти пропаганди мали також подбати про те, щоб при кожному техзвені, де є діюча гутенбергівка, навчати 1-2 надійних людей, які б у майбутньому могли працювати самостійно. З метою забезпечити видавничий осередок від несподіванок та провокацій наказано перевіряти техпрацівників службою СБ на надійність³⁷.

Фінанси для закупівлі друкарської техніки та поліграфічних матеріалів члени організації поповнювали передовсім за рахунок збору податків з кооперативів, за допомогою поширення бофонів, добровільних збірок з населення під час Різдвяної коляди чи Великодніх свят тощо. Окрім цього, кожен член ОУН за прочитання підпільних часописів і журналів платив певну суму в касу організації. Господарчі, які займалися закупівлею друкарської техніки та канцелярських товарів, про одержання та використання коштів робили відповідні записи, при чому витрати мали бути підтвержені фінансовими документами або розписками про одержання грошей. Фінансово-звітні документи знищували лише після відповідної перевірки, яка засвідчувала правильність витрат³⁸.

При закупівлі друкарської техніки та інших поліграфічних матеріалів за кошти організації підпільники змушені були вживати особливих заходів конспірації. Зокрема, за німецької окупації папір для друкарні «Прага» купували у приватних фірмах Золочева, Станіславава, Коломий і навіть Кракова, використовуючи фаль-

³⁶ Додаток до «Коротких вказівок щодо пропагандивної роботи на найближчий час». — 1947, серп. // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 10. — Арк. 238.

³⁷ Організаційні вказівки. — 1947 р. // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 9. — Арк. 65—66.

³⁸ З протоколу допиту Кука Василя від 5 червня 1954 р. // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 54. — Арк. 113.

шиві накладні. Поліграфічні фарби у той час можна було дістати лише у Кракові, тож їх замовляли у фірмі «Новіцкі і спулка» нібито для державної друкарні в Золочеві, — везли до Золочева, а звідти — до конспіративного сховку, і лише після цього фарба потрапляла у друкарню. Одного разу повстанцям вдалося купити партію паперу у німців, з приводу чого у підпіллі було складено чимало жартів³⁹.

Значна частина друкарської техніки, паперу та поліграфічних фарб були вилучені повстанцями під час нападів на державні друкарні чи адміністративні установи. Зокрема, під час переходу фронту матеріальну базу видавничих осередків було зміцнено за рахунок майна відступаючих німецьких частин, до чого членів організації спонукали спеціальні інструкції: «По містах у німецьких панів є досить багато майна: пишучих машинок, великих друкарських машин, цикльостилів, паперу, фарби, радієві апарати... Вже сьогодні повести належну в тім напрямі розвідку. Мати список цього всього, де знаходиться (по урядах і приватних мешканнях). Наші завдання: в хвилині відступу німців опанувати на певний час (хоч короткий) міста і все це вивезти. Це все мусить бути наше»⁴⁰.

Захоплене друкарське приладдя було використане для підвищення технічних можливостей існуючих друкарень і організації нових. Зокрема, дізнавшись, що у Бібрці в одному з адміністративних приміщень зберігається друкарня, члени Крайового осередку пропаганди ЗУЗ у 1944 р. за сприяння чиновника Баглая перевезли її до с. Дев'ятники Жидачівського району, де вона почала працювати на підпілля, отримавши кодову назву «Полтава»⁴¹. Шляхом конфіскації потрапила до підпільників і ковельська державна друкарня, яку у березні 1943 р., перед приходом радянських військ, вивезли у Свинарський ліс і розмістили в лісничівці. Вона функціонувала у підпіллі як друкарня під кодовою назвою «Случ». Напередодні приходу радянських військ підпіллям було реквізовано весь папір зі складів Перемишля, що забезпечило

³⁹ Подолянко Б. Підпільна друкарня ОУН // 50-річчя ОУН (1929—1979). — Торонто, 1979.

⁴⁰ Політичним референтам надрайонів. Інструкція від 18 квітня 1944 р. // Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади. — Львів, 1997. — Кн. II. — С. 137.

⁴¹ Сусік Д. З любові до свого народу. — Львів, 2006. — С. 87—89.

безперебійну роботу друкарні обласного проводу Перемищини у с. Тисова аж до 1947 р.⁴².

Незважаючи на відносно добре налагоджену систему постачання друкарень, у підпіллі постійно відчувався брак друкарської техніки, паперу та поліграфічних фарб, адже їх здобуття часто залежало від волі випадку. Наприклад, провідник Житомирської округи 'Марко' у звіті за серпень 1945 р. повідомляв: «Література не помножується, бо нема чим...»⁴³. Через відсутність необхідних матеріалів не зміг налагодити друк підпільних видань і керівник Бібрського надрайону 'Наум'. У черговому звіті за серпень 1945 р. він доповідав: «Циклостиль ще не працює з браку матриць і циклостилевої фарби»⁴⁴. На Буковині через неможливість придбати поліграфічні фарби підпільники якийсь час змушені були відбивати листівки дьогтем⁴⁵.

Після 1946 р. напади повстанців на державні друкарні, видавництва, а також крамниці і склади паперу почастишали, адже запаси підпільників, змагаючись у великій кількості за часів німецької окупації, на цей момент уже були вичерпані. Зокрема, у листопаді 1946 р. боївкою 'Льотчика' було викрадено друкарський верстат з районної друкарні у м. Володимирець Рівненської обл.⁴⁶. 1 травня 1947 р. у м. Ківерці Волинської області боївка УПА у складі семи осіб напала на редакцію місцевої газети, звідки винесла 70 кг паперу⁴⁷. У грудні 1948 р. на Львівщині повстанці здійснили напад на друкарню куликівської районної газети «За нове життя», де забрали шриффт⁴⁸.

Незважаючи на величезний ризик, матеріали, необхідні для виготовлення друкованої продукції, постачали підпіллю окремі

⁴² Савчин М. Тисяча доріг // Літопис Української Повстанської Армії (За ред. Штендери Є.). — Торонто; Львів, 1995. — Т. 28. — С. 67.

⁴³ Звіти з груп ОУН з районів Житомирської та Київської областей // ЦДАВО України. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 158. — Арк. 66.

⁴⁴ Звіти з пропагандивної роботи Бібрського, Скільського, Славського, Стрийського районів // ЦДАВО України. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 149. — Арк. 29.

⁴⁵ ЦДАВО України. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 83. — Арк. 105.

⁴⁶ Докладная записка «О выполнении постановления ЦК КП(б)У от 4 октября 1946 года "О состоянии борьбы с остатками украинско-немецких националистов в Западных областях УССР"» 30 ноября 1946 г. // ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 2962. — Арк. 76.

⁴⁷ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 4968. — Арк. 13 зв.

⁴⁸ Архів Управління МВС у Львівській області — Ф. 38. — Оп. 1. — Спр. 53. — Арк. 1—2.

працівники державних друкарень та радянських адміністративних установ, що були членами ОУН або симпатизували повстанцям. У багатьох випадках підпільники спеціально влаштовувалися на роботу у державні друкарні, щоб мати змогу допомагати підпіллю. У довідці заступника міністра державної безпеки УРСР Михайла Попереки від 6 квітня 1949 р. «Про проникнення оунівців у друкарні та друковані органи в західних областях Української РСР» наводиться низка таких прикладів⁴⁹. Зокрема, вказується, що колишній зв'язковий Львівського крайового проводу Ф. Жилінський, влаштувавшись за вказівкою керівників ОУН на роботу до друкарні львівської обласної газети «Вільна Україна», викрав з виробництва і передав підпіллю кілька кілограмів друкарських шрифтів та копіювальні апарати⁵⁰. Більше 100 кг шрифту та друкарська машинка були викрадені за завданням ОУН з помор'янської районної друкарні її працівниками С. Лисевичем, Я. Пуківським та В. Ярошем⁵¹. Підпільну друкарню Тучинського районного проводу ОУН, що знаходилася у с. Матіївка Тучинського (тепер Гошчанського) району на Рівненщині, папером і поліграфічними фарбами забезпечували працівники друкарні Ковельської залізниці Павельчак, Зеленка, Смик та Мауер. У слідчих матеріалах МВД зазначається, що від червня 1945 до 7 січня 1946 р. ними було викрадено 300 аркушів паперу, 4 кг шрифту та 4 банки поліграфічної фарби⁵². Працівники редакції рівненської обласної газети «Червоний прапор» Кухарчук, Сідлер та Якимович до листопада 1948 р. систематично постачали підпільників папером, друкарським шрифтом і фарбою⁵³.

Провідник крайового проводу «Одеса» Степан Янішевський на допиті показав, що у 1946 р. папір для друкарні крайового проводу ПЗУЗ «Воля» здобували через працівників городницької та моквинської районних друкарень⁵⁴. У 1947 р. його привозили з Києва

⁴⁹ *Архів Управління Міністерства внутрішніх справ у Львівській області.* — Ф. 38. — Оп. 1. — Спр. 53. — Арк. 286—289.

⁵⁰ *ГДА СБ України.* — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 49. — Арк. 288—289.

⁵¹ *Там само.* — Арк. 289.

⁵² *Про використання оунівцями наших друкарень.* 25 березня 1946 р. // *ГДА СБ України.* — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 49. — Арк. 121—122.

⁵³ *ГДА СБ України.* — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 49. — Арк. 287.

⁵⁴ *Протокол допиту Янішевського Степана Павловича від 13 вересня 1948 р.* // *ГДА СБ України.* — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 6. — Арк. 284.

через довірених людей, а у 1948 р. — з пониківської паперової фабрики і півненської друкарні. Навесні 1948 р. папір купували у постачальника славуцької друкарні, єврея за національністю, який продавав папір великими партіями — до двох центнерів наразі⁵⁵.

Інколи підпільники вдавалися до хитрощів, підробляючи посвідки радянських установ, без яких неможливо було купити будь-яку більшу партію канцелярських товарів. На Сході України папір купити було легше, але його транспортування зазвичай завершувалося арештом як партії паперу, так і причетних до цього людей. І все ж підпільники йшли на ризик, надсилаючи папір або друкарську техніку з інших регіонів. Як згадує член Буковинського окружного проводу ОУН, згодом відомий письменник Пантелеймон Василевський-‘Вірний’, стараннями членів організації з Кубані були надіслані дві друкарські машинки (нібито з заводу поліграфічних машин «Молот» м. Єйська) на фіктивну адресу видавництва «Радянська Буковина» у м. Чернівці, де потрапили у руки підпільників. З Кубані також привозили специфічні літери українського алфавіту (і, ї, є) для заміни у друкарських машинах з російським шрифтом⁵⁶.

Виготовляли друкарську техніку і власними силами — мова передовсім про кустарне виготовлення гутенбергівок, які зверхники наказували виготовляти навіть про запас. Рідше на замовлення виготовляли друкарські машини, звертаючись до спеціалістів. Так, коли друкарня, викрадена підпільниками у с. Межиріч, стала непридатною для роботи через зношеність шрифтів, провідник ‘Дністровий’ запропонував виготовити за її зразком нову. Підпільники знайшли в Корці спеціалістів, які виготовили їм таку саму друкарню⁵⁷. Кустарним способом виготовляли також ротатори, склографи, шапірографи та іншу копіювальну техніку.

Незважаючи на складність здобуття друкарської техніки та іншого приладдя, окремі підпільні друкарні були досить добре забезпечені усім необхідним. Це передовсім друкарні найвищого

⁵⁵ *Протокол допиту Янішевського Степана Павловича від 13 вересня 1948 р. // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 6. — Арк. 285.*

⁵⁶ *Василевський П. Спогади // Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.*

⁵⁷ *Протокол допиту Янішевського Степана Павловича від 13 вересня 1948 р. // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 6. — Арк. 282—283.*

організаційного рівня. Зокрема, під час ліквідації друкарні крайового проводу «Поділля», що знаходилася у с. Деренівка, органами МВД було вилучено 2 друкарських верстати, пристрій для нарізання паперу, 20 кас зі шрифтами, 1000 кг шрифту, 200 кг паперу, 19 різновидів кліше⁵⁸. На оснащенні друкарні проводу ОУН «Прага» були дві великі друкарські машини, ручна машина для видруку листівок і пристрій для нарізання паперу⁵⁹. З друкарні крайового рівня в с. Шумлянах працівники МВД вилучили дві друкарські машини «американка», 32 ящика зі шрифтом, 17 банок фарби, прес для нарізання паперу, фотоапарат, 7 пакунків з папером, велику кількість надрукованої літератури⁶⁰. За якістю оснащення крайовим друкарням не поступалися окремі друкарні окружного чи надрайонного рівнів. Так, працівники друкарні Дрогобицького окружного проводу ОУН («Друкарня ім. Лопатинського в Стрию») послуговувалися друкарською машиною та циклостилем. У с. Боків Підгаєцького району в схроні, де знаходилася друкарня Бережанського надрайонного проводу ОУН, були друкарський верстат, 40 кг шрифту, 10 кг фарби і 20 кг паперу⁶¹. Друкарня Золочівського надрайонного проводу ОУН у с. Зозулі Золочівського р-ну Львівської обл. мала на оснащенні друкарський станок, склограф та станок для нарізання паперу⁶². А працівники друкарні Жовківського надрайонного проводу ОУН («Друкарня ім. Арпада-Золотаря») біля с. Нова Скварява Жовківського р-ну Львівської обл. друкували літературу на циклостилї та гутенбергівці⁶³.

* * *

Радянські органи держбезпеки докладали максимум зусиль для ліквідації підпільних друкарень та припинення поширення пропагандивних матеріалів ОУН. З кожним роком таке траплялося

⁵⁸ *Огляд по архівній агентурній справі «Тризуб» (архів № 9106, складений полковником Матвієвим К.В., 1960 р. // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 69. — Арк. 62.*

⁵⁹ *Пелех Т. У вирі боротьби. — Мюнхен; Торонто, 1988. — С. 145—157.*

⁶⁰ *Огляд по архівній агентурній справі «Тризуб»... — Арк. 61.*

⁶¹ *Там само.*

⁶² *Іщук О., Ніколаєва Н. Ліквідація органами державної безпеки УРСР... — С. 16—17.*

⁶³ *Бойко В. Матеріали виставки «Україна в боротьбі: "Ідея і чин" — як джерело до історії видавничої справи ОУН на Жовківщині 1947—1951 рр.» // Наукові записки. Львівський історичний музей. — Львів, 1997. — Вип. VI. — Ч. 2. — С. 71—81.*

все частіше, оскільки працівників радянських спецслужб спеціально навчали виявляти бункери за певними ознаками: прив'яла трава на місці входу до криївки або всохлий кущ, скаламучена вода у потоці, куди повстанці скидали землю під час будівництва, пар із віддушини, запах гасу тощо.

Докладну інформацію про досвід радянських спецслужб щодо виявлення та ліквідації повстанських криївок містить документ, складений заступником начальника відділу управління КГБ при Раді міністрів УРСР у Львівській області пполк. Володимиром 31 травня 1960 р.⁶⁴. Зокрема, для їх виявлення радянські каральні органи використовували агентурну мережу, влаштовували облави на села і прочісування лісових масивів, залучаючи до цих операцій інколи до двох тисяч солдатів. Саме так було викрито і ліквідовано друкарні Карпатського крайового проводу (у травні 1949 р.), Золочівського надрайонного проводу (14 червня 1949 р.), Яворівського надрайонного проводу (14 січня 1950 р.) та ін.

Інформацію про приблизне місце розташування друкарень здобували від завербованих агентів з числа місцевих мешканців або від самих повстанців, застосовуючи тортури під час слідства. На думку про існування друкарні у тому чи іншому районі працівників МВД наштовхувало також вилучення більшої партії свіжо друкованої літератури, віднайдення складських приміщень із заготовленим папером, поліграфічними фарбами тощо.

Не останнім методом було застосування провокацій. Затриманий 5 лютого 1946 р. працівник друкарні крайового проводу «Поділля» Микола Шмулик-‘Олег’ на допиті відмовився давати свідчення, тоді працівники МВД імітували викрадення М. Шмулика боївкою СБ під час його перевезення до тюрми. Думаючи, що потрапив до своїх, М. Шмулик назвав людей, з якими контактував у підпіллі, та розповів, що працював у трьох підпільних друкарнях — у сс. Шумляни, Деренівка та Дев’ятники. За допомогою цих свідчень були викриті друкарні у Шумлянках і в Деренівці⁶⁵.

У матеріалах КГБ УРСР вдалося відшукати інформацію про те, що працівники радянських спецслужб, створюючи легендовані проводи з метою налагодити зв'язки з діючими ланками підпіл-

⁶⁴ Огляд «Укриття і базування озброєних банд ОУН»... — Арк. 14—26.

⁶⁵ Там само. — Арк. 60.

ля, імітували навіть підпільні друкарні. Зокрема, у травні 1953 р. з метою захоплення керівника Жовківського надрайонного проводу ОУН «Буй-Тура» та інших учасників підпілля було легендовано Північний окружний провід ОУН, до складу якого входило технічне звено під керівництвом агента «Зоряний»⁶⁶.

Підсумовуючи досвід боротьби з націоналістичним підпіллям, працівники органів держбезпеки розсекретили ще один провокаційний метод, який застосовували передовсім до керівників підпілля найвищого рангу: «Компрометация — это такой метод борьбы с националистическим подпольем, когда органы МГБ, на основе собранных сведений в отношении того или иного бандита, приписывали ему ложное сотрудничество с МГБ и убеждали оуновских главарей в “предательских” действиях компрометируемого — с тем, чтобы добиться ликвидации его самими бандитами»⁶⁷. Ефективність цього методу була доведена на практиці, адже скомпрометованого підпільника, як правило, ліквідували товариші по зброї, які думали, що карають зрадника. Доволі часто скомпрометований органами МДБ підпільник, розуміючи безвихідність свого становища, закінчував життя самогубством або добровільно здавався радянським органам влади. Це була легка пожива для працівників радянських спецслужб, адже зневірена людина видавала на слідстві масу корисної для радянської сторони інформації, у тому числі й про місцезнаходження друкарень. Застосовуючи військову силу, агентурну мережу та провокативні методи боротьби з націоналістичним підпіллям, радянській стороні вдалося на початку 1954 р. зупинити масовий друк видань ОУН, однак поширення підпільних матеріалів тривало до середини 1960-х рр. Цим займалися окремі відділи звена організації або поодинокі підпільники, які діяли на власну руку.

Незважаючи на ліквідацію видавничо-технічної мережі та націоналістичного підпілля загалом, його видавничо-пропагандивна кампанія була і залишається доконаним фактом із далекосяжними наслідками в плані утвердження націоналістичних ідей та виховання національно зорієнтованого українця.

⁶⁶ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 76. — Арк. 26—27.

⁶⁷ Довідка про боротьбу органів державної безпеки проти українських буржуазних націоналістів. 1960 р. // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 100. — Арк. 188.

Територія поширення, масштабність та чітка структурованість технічної ланки ОУН вказують на неабияку силу національно-визвольного руху 1940-50-х рр. та його загальноукраїнський характер.

Теоретична спадщина ідеологів ОУН, що дійшла до нас у формі журналів, газет, листівок, брошур тощо, є важливим фактором легітимізації цього історичного явища, вказує на його потужну ідейно-політичну складову та дозволяє вважати невід'ємною частиною загальноукраїнської ідейно-політичної думки ХХ століття.

* * *

Вказати точні статистичні дані стосовно кількості підпільних друкарень та технічних звен ОУН, що діяли на українських землях впродовж 1941—1953 рр., через низку об'єктивних і суб'єктивних причин надзвичайно складно⁶⁸. Наразі вдалося зафіксувати лише 151 позицію. Нижче подано таблицю з їх переліком відповідно до територіально-структурного поділу організації, вказівкою місця розташування та періоду діяльності. На жаль, ця інформація є далеко неповною, на що вказують порожні клітинки у таблиці. Авторка свідомо також, що окремі дані про друкарні (назва, організаційна приналежність, місце розташування, прізвища та псевда працівників) можуть бути неточними, що залежить від якості джерела. Гадаємо, що подальше розсекречення архівних фондів, де зберігаються матеріали про діяльність українського національно-визвольного руху 1940-50-х рр., дозволить заповнити існуючі прогалини.

⁶⁸ Див. Стасюк О. Діяльність підпільних друкарень ОУН (1941—1953 рр.) (статистичний аспект) // *Українознавчі студії (Науково-теоретичний журнал Інституту українознавства при Прикарпатському національному університеті ім. В. Стефаника)*. — Івано-Франківськ, 2007—2008. — № 8—9. — С. 259—277.

ПЕРЕЛІК ПІДПІЛЬНИХ ДРУКАРЕНЬ ТА ТЕХНІЧНИХ ЗВЕН ОУН (1941—1953 рр.)						
№ п/п	Організаційна приналежність, назва, оснащення	Місце розташування	Період функціонування	Прізвища (псевда) керівників і працівників	Подальша доля друкарського осередку та працівників	Джерело інформації
1	2	3	4	5	6	7
ЗУЗ						
1	Друкарня ГОСП Друкарська машина	На південь від с. Сопіт Сколівського р-ну Львівської обл.	1945 — 1946	Петро Федун-Полтава' — куратор, 'Волос' — керівник друкарні, Богдана Світлик-Ясна, 'Доля' — член редакції, 'Корній' — художник-літограф, Дарія Маларчин-Шпиталь — друкарка	Викрита радянськими спецслужбами 22 березня 1946 р.	Новий час. — Жиданів, 1995. — 14 вересня
2	Друкарня ГОСП («Друкарня УГВР ім. С. Петлюри», «Друкарня ОУН ім. полк. Шелеста»)»	с. Бряза Болехівського р-ну Івано-Франківської обл.	1947 — 29.12. 1948	Петро Федун-Полтава' — куратор, Богдана Світлик-Ясна, 'Доля' — член редакції, письменник, кур'єрка, Галина Голояд-Марта Гай' — член редакції, кур'єрка, Дарія Маларчин-Шпиталь, 'Надія' — друкарка, 'Муха', 'Богдан', 'Остап', 'Василь', 'Орест', 'Мак' — охорона	Викрита військами НКВД 28 грудня 1948 р. (під час перестрілки загинула письменниця Богдана Світлик)	Літопис нескореної України. — Львів, 1997. — Т. 2. — С. 512—515; Архів СБУ у Львівській обл. — Спр.1641. — П. 36254. — Т. 1 (Особова справа Голояд Галини). — Арк. 130.
3	Друкарня проводу (?) ОУН	м. Сіяня Ярославського пов.	літо 1941		Забезпечувала пропагандивними матеріалами учасників Похідних груп, ймовірно, того ж року припинила існування	Артимів В. «Чуєш, сурми грають» (У похідній групі — до берегів Дніпра) — Нью-Йорк, 1982. — С. 13.
4	Друкарня проводу ОУН Циклостиль	м. Винники біля Львова	09, 1941	Мирослав Прокоп — куратор		

5	Друкарня проводу ОУН («Прага»). Дві друкарські машини, машина для видруку листівок, пристрій для нарізання паперу	Хутір Журів-Скери біля с. Мохротин Жовківського р-ну Львівської обл.	01. 1942 — 1943	Дмитро Маївський-‘Тарас’ — куратор, ‘Пилип’ — керівник, Теодор Дунець-‘Максим’ — технічний керівник, Микола Гошовський-‘Спартак’, ‘Старик’ — зв’язковий, Богдан Подольняк-‘Фелікс’ та Дмитро Лушпак-‘Слога’ — господарчі, ‘Володимир’ — кур’єр	У грудні 1943 р. через випадкову розконспірацію друкарню перенесено до с. Ігловицького Миколаївського р-ну Львівської обл., де вона належала до технічного звання Референтури пропаганди Проводу ОУН(б) «Зелений гай».	Петех Г. У вирі боротьби. — Мюнхен; Торонто, 1988. — С. 145—157; Жовківщина. Історичний нарис. — Жовква: Львів-Балтимор, 1994. — С. 233—234; Роман В. Моя праця й боротьба (Слогади члена ОУН) — 1983. — С. 52—65; Сусік Д. З любов’ю до свого народу. — Львів, 2006. — С. 86.; Венесев Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка це точно й важливо...» (Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення ОУН та УПА. 1940—1950-ті роки) — К., 2006. — С. 133—134; Прокоп М. Журнал «Ідея і чин» // Прокоп М. Напередодні незалежної України (Спостереження і висновки) — Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Львів. — С. 604—606.
6	Друкарська машина	Хутір Герзівка біля с. Ігловицького Миколаївського р-ну Львівської обл.	1943 — 1945	Петро Дужий-‘Аркадій’, ‘Дорош’ — куратор	У 1945 р. вивезено на повстанцями в р-н с. Соліт, де продовжила роботу як друкарня ГОСП	
7	Друкарня КП ОУН ЗУЗ («Друкарня ОУН ім. М. Хвильового»)	Тросятський ліс (Бережанський р-н Тернопільської обл.)	1941 — 1944	Йосип Позичанюк — редактор		Шанковський Л. УПА на Підгірччине (Причинки до історії ВО ІІ «Лисоня») // Підгірська земля. — Торонто, 1980. — С. 255.

1	8	Друкарня Крайового проводу ОУН ЗУЗ	м. Станіславів (тепер Івано-Франківськ), вул. Галицька, 42; вилтку перенесена на вул. Довгу	1943	Ярослав Мельник-‘Роберт’ — куратор, Ярослав Богдан-‘Всеволод’ — редактор, Наталя Небелюк — секретар-друкарка, Ольга Лучко — друкарка, Омелян Небелюк, Ольга Світлана — кур’єри	У вересні 1943 р. Наталя Небелюк, Ольга Лучко та Ольга Світлана були заарештовані гестапо і відправлені у концтабір Освенцім; подальша доля друкарні невідома	7	http://zhshch.org.ua/?m=content&d=view&cid=143
9		Друкарня Крайового проводу ОУН ЗУЗ («Полтава» або «Друкарня ім. С. Лещиць», «Друкарня ОУН ім. Д. Мирона») Друкарська машина, пристрій для нарізання паперу	с. Юшківці Миколаївської р-ну Львівської обл.	20.04. 1944 — 12. 1944	Петро Дружій-‘Архадій’ — куратор, Йосип Позичанюк-‘Шугай’, Осип Дяків-‘Артем’, Ярослав Старух-‘Ярлан’, Петро Федун-‘Полтава’, Михайло Федоршин-‘Стефанік’ — редактори і публіцисти	За наказом П. Дужого була затоплена в ріці між селами Юшківці і Дев’ятники	Архів СБ України у Львівській обл. — Спр. 1641. — П. 29767 (Особові справи Дужого Миколи, Дужого Петра, Сусіка Дмитра), — Арх. 255—263. Сусік Д. 3 любов’ю до свого народу. — Львів, 2006. — С. 81—98.	
10		Друкарня Крайового Проводу ОУН ЗУЗ («Вінниця» або «Друкарня Української Інформаційної Служби») Мала друкарська машина	с. Бертешів Миколаївського р-ну Львівської обл.	05. 1944 — 11. 1944	‘Трипор’ — керівник, ‘Славко’ — заступник керівника, Ярослав Старух-‘Ярст’ — редактор і публіцист, Василь Лаба-‘Горевий’, ‘Роман’, ‘Малістр’ — керівник інформаційної підфрентури, Богдан Гвоздецький-‘Кора’, ‘Емір’ — фахівець з міжнародних відносин, Василь Хомутник-‘Блакитний’, ‘Іскра’, ‘Брюховецький’, ‘Верес’ — художник-карикатурист, ‘Панько’, ‘Степан’, ‘Василь’, ‘Іван’ — персонал	Восени 1944 р. за наказом Проводу була демонтована і залопана у Бертешівському лісі. У квітні 1945 р. вилучена органами НКВД	Архів СБ України у Львівській обл. — Спр. 1641. — П. 29767 (Особові справи Дужого Миколи, Дужого Петра, Сусіка Дмитра), — Арх. 255—263; Сусік Д. 3 любов’ю до свого народу. — Львів, 2006. — С. 81—98; Мороз В. Підпільна Українська Інформаційна Служба // Визвольний шлях. — Київ, 2001. — №6 (639) — Червень. — С. 65—72; Лаба В. Повстанська друкарня у Бертешові // Новий час. — 1995. — 25 трав.	

11	Друкарня Крайового Проводу ОУН ЗУЗ («Самара») Циклостиль	с. Дев'ятинки Миколаївського р-ну Львівської обл.	01. 1944 — 20.06. 1944	Петро Дужий-Аркадій' — куратор, Дмитро Сусік-Річард' — керівник, Тригор' — технічний редактор, Мирослав Мартин-Пор' — господарчий, Азан', Соловей', Сріплиць' — техніраціvníки, Богдан', Тиміш' — кур'єри	За наказом П. Дужого була перенесена у с. Бергешів і об'єднана з «Вінницею»	Архів СБ України у Львівській обл. — Спр. 1641. — П. 29767 (Особові справи Дужого Миколи, Дужого Петра, Сусіка Дмитра). — Арк. 255—263; Сусік Д. 3 любов'ю до свого народу. — Львів, 2006. — С. 81—98.
12	Друкарня керівника зв'язку проводу ОУН на ЗУЗ Друкарський станок	Уроцище Голяча Підгаєцького р-ну Тернопільської обл.	1946	Арсен' — керівник	Викрита органами МВД 4 грудня 1946 р.	ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 69. — Арк. 72.
13	Друкарня керівника зв'язку проводу ОУН на ЗУЗ	Хутір Діброва біля с. Слов'ятин Бережанського р-ну Тернопільської обл.	1946	Крук' — керівник		ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 69. — Арк. 72.
14	Друкарня Крайового проводу Юнацтва ЗУЗ («Юнацька друкарня «фратер»)»	с. Мужилів Підгаєцького р-ну Тернопільської обл.	1941 — 1943	Микола Фроль-Зеро' — куратор, Осип Дяків-Торновий' — головний редактор, Василь Кардаш — член редакції	У листопаді 1943 р. при перевезенні друкарні на нове місце вона потрапила в руки німців	Шанковський Л. УПА на Підгаєччині (Причинки до історії ВО Ш «Лисоня» // Підгаєцька земля. — Торонто, 1980. — С. 255; Голант С. Підпільні друкарні... — С. 936; Архів СБ України у Львівській обл. — Спр. 1641. — П. 29767 (Особові справи Дужого Миколи, Дужого Петра, Сусіка Дмитра). — Арк. 255.
		с. Носів Підгаєцького р-ну Тернопільської обл. чи Чортківщина	1943 — 1945 (?)	Троян', Білик Микола — техніраціvníки		

1	2	3	4	5	6	7
15	Друкарня Дрогобицького обласного про-вуду ОУН Рогатин	с. Медвежа Дрогобицького р-ну Львівської обл.	1944 — 1947	Михайло Фарילו-Рубань — куратор, Іван Губарів-Поптавець — керівник, Степан Кузьменко-Кузьма, 'Професор' — редактор, Баян, Ромців — секретарі-машиністи, 'Грица', 'Роман' — друкарі на рогатині, 'Шрупка' — кур'єр	Викрита органами МІБ 25 грудня 1947 р.	Мороз В. Структура референтури пропаганди ОУН на Дрогобиччині // Дрогобицький краєзнавчий збірник (Спец-випуск) — Дрогобич, 2002. — С. 189; Сов'як П. Друкарня УПА в с. Медвежа на Дрогобиччині // Дрогобицький краєзнавчий збірник (Спецвипуск). — Дрогобич, 2002. — С. 193.
16	Друкарня Кам'янець-Подільського обласного про-вуду ОУН		1944			Бофони. грошові документи ОУН і УПА / За ред. В. М. Даниленка. — К., 2008. — С. 38.
17	Друкарня Перемиського обласного про-вуду ОУН	с. Військо Перемиського пов.	1943 — осінь 1944	Семен Левицький — куратор (1943), Василь Галаса-Орлан' — куратор (1944), Микола Лящин-Липа — керівник і друкар (?), 'Професор' — редактор, 'Черемош', 'Степова' — члени редакції, 'Святослава' — машиністка	Восени 1944 р. перенесена до с. Тисова Перемиського пов.	Літопис Української Повстанської Армії / За ред. П. Погічного. — Торонто, 1987. — Т. 16. — С. 11—12. Голіш С. Пцідільні друкарні... — С. 937.
		с. Тисова Перемиського пов.	осінь 1944 — 1947 (?)	Петро Кавула-Тарас' — куратор, Микола Лящин-Липа — керівник і друкар (?), 'Професор' — редактор, 'Черемош', 'Степова' — члени редакції, 'Омелян' — художник	Перенесена у лісовий масив в р-ні сіл Корманич та Делятова Перемиського пов., де почала діяти як друкарня окружного про-вуду ОУН(б) ЗУЗ	

18	Друкарня Тернопільського обласного провуду ОУН	с. Піагківці Чортківського р-ну Тернопільської обл.	1944	'Гриць'			Бофони: грошові документи ОУН і УПА / За ред. В. М. Даниленка. — К., 2008. — С. 38—39.
19	Друкарня Закарпатського крайового провуду ОУН Друкарська машина	Біля с. Монастир Томашівського пов.	1945 — 1947	Ярослав Старух-‘Ярлан’, Петро Волош-‘Василенко’, Тетяна-‘Татарин’, — редактор, Юрій Цвіль-‘Антон’, — художник-карикатурист			Юліан С. Підпільні друкарні... — С. 938—939.
20	Друкарня Закарпатського крайового провуду ОУН Циклостиль	Біля с. Монастир Томашівського пов.	1946 — 17.10.1947	Ярослав Старух — керівник		Викрита штурмовиками польської оперативної групи «Любачів», 17 жовтня 1947 р.	Юліан С. Підпільні друкарні... — С. 939; Прокоп М. Як загинув Ярослав Старух? // Прокоп М. Напередодні незалежної України (Спостереження і висновки) — Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Львів. — С. 565—568.
21	Друкарня Львівського крайового провуду ОУН Циклостиль	Присілок Корчмак біля с. Купичівця Жовківського р-ну Львівської обл.	1944 — 1945	Василь Ваврук-‘Вагюга’, — керівник, Ігор Сушко-‘Ігор’, ‘Хмурий’ — редактор, Ігор Вонс-‘Бродич’ — технічний редактор		19 грудня 1945 р. бункер разом з п’ятьма підпільниками був знищений відділом прикордонних військ НКВД	Дужий П. Степан Бандера — символ нації... — № 39; Федущак І., Горбаль М. Сліди обриваються в Купичівці // Погляд сумління. — Львів, 1996. — №2 (2.38) — Лютий. — С. 1, 3.
22	Друкарня Львівського крайового провуду ОУН («Друкарня ім. полк. д-ра Юрія Діпи у Львові»)	Лісовий масив біля с. Ілів Миколаївського р-ну Львівської обл.	1946 — 1947	Зиновій Тершаківель-‘Федір’, — куратор, ‘Олег’ — керівник, Галина Голод-‘Марта Гай’ — редактор, письменниця, друкарка, ‘Зухра’ — машиністка, ‘Секунда’, Вірний, ‘Воробель’, ‘Зенко’, ‘Сукатий’, ‘Старик’ — бойовики		Викрита органами МГБ навесні 1947 р.	Архів СБ України у Львівській обл. — Спр. 1641. — П. 36254. — Т. 1 (Особова справа Голод Галини). — Арк. 85.
23	Друкарня Львівського крайового провуду ОУН ЗУЗ	Львівщина	1948 — 1953 (?)	Любов Гайовська-‘Рута’, ‘О. Ільницька’ — куратор, редактор, автор оповідань			

1	24	Друкарня обласного провуду Тернопільщини (після 1945 р. — Подільського крайового провуду ОУН) Два друкарських верстатів, пристрій для нарізання паперу, 19 різних видів кліше	3	с. Деренівка Бугайського р-ну Тернопільської обл.	4	1941 — 1946	5	Йосип Поздик-Євген — куратор	6	Вилучена органами МВД та МГБ 5 лютого 1946 р.	7	ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 69. — Арк. 62; Ішук О., Николаева Н. Ликвідація органами державної безпеки УРСР... — С. 9.
25	Друкарня Подільського крайового провуду ОУН Два друкарських верстатів, пристрій для нарізання паперу	с. Шумляни Подільського р-ну Тернопільської обл.	1942 — 1946	'Мирон' — керівник, 'Степан', 'Богун' — техпрацівники	Вилучена органами МВД та НКГБ 5 лютого 1946 р.	ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 69. — Арк. 60—61; Ішук О., Николаева Н. Ликвідація органами державної безпеки УРСР... — С. 8.						
26	Друкарня Подільського крайового провуду ОУН	У лісі біля с. Черихів Зборівського р-ну Тернопільської обл.	19? — 01.07. 1952	Василь Бей-Улас, 'Титар', 'Василенко' — редактор	Викрита органами МГБ 1 липня 1952 р.	Шанковський Л. Підгаєцька земля. — Торонто, 1980. — С. 254-256.						
27	Друкарня Бережанського (? окружного провуду ОУН) Друкарська машина «американка», друкарська машинка	м. Бережани (північна околиця) Тернопільської обл.	1946		Викрита військами НКВД 10 лютого 1946 р.	Щаго Україна. — Ф. 1. Оп. 23. — Спр. 3701. Арк. 2021.						

28	Друкарня Дрогобицького окружного проволу ОУН («Друкарня ім. Лопатинського в Стрию») Друкарська машина Циклостиль	На межі Сколівського, Славського, Боринського, Пидбузького та Турківського р-нів	1945 — 1949	Мирослав Лаврів-‘Нечай’ — куратор, Михайло Блюзовський-‘Сноб’ як — керівник, ‘Кравель’ — коректор, ‘Омельян’ (‘Чорний’, ‘Крилан Обух’, Т-33) — художник-графік та керівник (від травня 1949 р.)	Ліквідована органами МГБ у жовтні 1949 р.	ЩДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 5944. — Арк. 88—90; Мороз В. Сруктура референтури пропаганди ОУН на Дрогобиччині. — С. 189; Ішук О., Ніколаєва Н. Ліквідація органами державної безпеки УРСР підпільних типографій... — С. 14—15; Бофони: прошові документи ОУН і УПА / За ред. В. М. Даниленка. — К., 2008. — С. 47.
29	Друкарня Золочівського окружного проволу ОУН ЗУЗ Друкарська машина, «тутенбергіва»	с. Зозулівського р-ну Львівської обл.	19.? — 1945		Викрита органами НКВД восени 1945 р.	ДАЛО. — Ф. 3. — Оп. 1. — Спр. 200. — Арк. 115—116.
30	Друкарня Золочівського окружного проволу ОУН(б) ЗУЗ	с. Зозулівського р-ну Львівської обл.	1946	Василь Кук — куратор	Діяльність друкарні відновлено наприкінці 1946 р. у тому ж селі	Бофони: прошові документи ОУН і УПА / За ред. В. М. Даниленка. — К., 2008. — С. 47.
31	Друкарня Золочівського окружного проволу ОУН ЗУЗ Ротатор	Хутір Велин Бродівського р-ну Львівської обл.	1948	‘Окрий’ — керівник	Вилучена органами МГБ 28 грудня 1948 р.	ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 77. — Арк. 19; Ішук О., Ніколаєва Н. Ліквідація органами державної безпеки УРСР підпільних типографій... — С. 13.
32	Друкарня Золочівського окружного проволу ОУН ЗУЗ Ротатор	с. Жарків Бродівського р-ну Львівської обл.	1949	Кирило Якимець-‘Бєскід’ — куратор, ‘Мороз’ — керівник, Ольга Палайниця — техніпрацівник	Вилучена органами МГБ 14 січня 1949 р.	ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 77. — Арк. 20; Ішук О., Ніколаєва Н. Ліквідація органами державної безпеки УРСР підпільних типографій... — С. 13.

1	2	3	4	5	6	7
33	Друкарня Золочівського окружного проводу ОУН («Друкарня ім. ген. Тараса Чупринки»)		1951 — 1952			
34	Друкарня Калуського окружного проводу ОУН Друкарська машина	Біля с. Велика Тур'я Долинського р-ну Івано-Франківської обл.	194? — 1951	Богдан Боцян-Жук, Тарас, Ромко — керівник, Ірка — друкарка, Полтавець, Михайло — охоронці	Викрита органами МІБ 30 листопада 1951 р.	УДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 77. — Арк. 339, 355; Ішук О., Николаєва Н. Ліквідація органами державної безпеки УРСР підлітківних типографій... — С. 21. Бюфони: грошові документи ОУН і УПА / За ред. В. М. Даниленка. — К., 2008. — С. 53.
35	Друкарня Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН ЗУЗ		1944 — 1945	'Гроза' та 'Скоб' — куратори, Ярослав Білинський-Бистрий — відповідальний за безпеку	Викрита органами НКВД взимку 1945 р.	ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 1705. — Арк. 8.
36	ТХЗ Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН ЗУЗ	с. П'ятичани Чермеровецького р-ну Хмельницької обл.	1948 — 1949	Петро Гнибίδα-Тарас — редактор, Михайлина Голіната-Лариса, Мрія — техпрацівник	Викрита органами МІБ 26 грудня 1949 р.	Український визвольний рух. — Львів, 2006. — № 8. — С. 246—247. Бюфони: грошові документи ОУН і УПА / За ред. В. М. Даниленка. — К., 2008. — С. 60—61.
37	ТХЗ Коломийського окружного проводу ОУН Ротаційний циклостиль	с. Волова Верховинського р-ну Івано-Франківської обл. с. Краснівів Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.	05. 1944 — 09. 1944 10. 1944 — ?	Григорій Ганчар-Моряк — куратор		Літопис нескореної України. — Львів, 1997. — Т. 2. — С. 486—497.

38	Друкарня Коломийського окружного проволу ОУН Ротаційний циклостиль	р-н с. Хімчин, Вербоваць, Горлакове, Горішній Іспас Косівського р-ну Івано-Франківської обл.	05. 1945 — 1946 (?)	Григорій Пладкий- 'Борис' — куратор, Микола Сенюк- 'Самбірський' — керівник, Ярослав Василук- 'Прім' — редактор, Степан Радич- 'Сизий' — художник, Лідія Німа та Дарія Кошак — друкарки		Літопис нескореної України. — Львів, 1997. — Т. 2. — С. 486—497; Бабух В. Не згубились під листям сліди // Голос України. — 1994. — №33 (783) — 19 лют.
39	ТХЗ Коломийського окружного проволу ОУН Друкарська машинка	У лісовому масиві біля с. Люча і Нижній Верезів Косівського р-ну Івано-Франківської обл.	1948	'Потіха' — тетраправник	Викрита органами МІБ у травні 1948 р.	ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп 23. — Стр. 5042. — Арх. 57.
40	Друкарня Перемиського окружного проволу ОУН ЗУЗ («Холодний яр»)	Лісовий масив в р-ні сіл Корманічі та Делогова, Перемищина	1945 — 1947	Мирослав Гук- 'Григор' — куратор, 'Ліпа' — друкар, 'Професор' — редактор, 'Омеянін' — художник-графік, 'Святослава' — машиністка, Іван Мандрика- 'Легун' — охорона	Знищений польським військом влітку 1947 р.	Літопис УПА / За ред. П. Потічного. — Торонто, 1987. — Т. 16. — С. 12
41	Друкарня Північного окружного проволу ОУН	с. Топорів Буського р-ну Львівської обл.	1952 — 03. 1953	'Зубенко', 'Макар' — керівник		ГДА СБ України. — Ф. 13. — Стр. 372. — Т. 76. — Арх. 16, 21.
42	Друкарня Самбірського окружного проволу ОУН ЗУЗ		1944	Ярослав Мацан- 'Кружевич' — куратор, 'Кучманський' та Володимир Никольський- 'Верховий' — технічні працівники		Мороз В. Структура референтури пропаганди ОУН на Дрогобиччину // Дрогобичський краєзнавчий збірник (Спецвипуск) — Дрогобич, 2002. — С. 190.

1	43	Друкарня Сокальського окружного про-воду ОУН Циклостиль, склотграф	Біля с. Нова Скварява Жовківського р-ну Львів-ської обл.	1944 — 1945	Василь Карпишин-Черник' — куратор, 'Марія' — редактор, 'Кропива' — ?	Викрита орга-нами НКВД 9 грудня 1945 р. (три працівниці підірвали себе гранатами)	7	ЩАВО України. — Ф. 3836. — Оп.1. — Спр. 7. — Арк. 9; ДА/Ю. — Ф. 3. — Оп.1. — Спр. 216. — Арк. 79.
44	Друкарня Ста-ниславського окружного проводу ОУН ЗУЗ («Друкарня ім. С. Петлюри в Станиславо-ві»), Циклостиль	с. Лужки Ка-луського р-ну Івано-Фран-ківської обл.	1945 — 1946	Михайло Дяченко-Марко Боєслав' — куратор і головний редактор, Марія Петришин — друкарка		Пушик С. З архіву повстанця Богдана // Визвольний шлях. — Київ; Лондон, 2002. — Кн. 2. — Лют. — С. 50; Голяш С. Підільні друкарні // Визвольний шлях. — Лондон. — № 9. — С. 938—939.		
45	Друкарня Ста-ниславського окружного про-воду ОУН ЗУЗ («Київ», «Київ-Львів», «Львів-Київ-Дрогобич», «Дрогобич-Ста-нислав-Чернів-ців», «Станісла-вів») ротатор, гутенбергіва	с. Височанка Калуського р-ну Івано-Франківської обл.	1947 — 1949	Михайло Дяченко-Марко Боєслав' — куратор і головний редактор, Дмитро Черевко-Промінь, 'Ліс' — керівник, А. Кравчук-Бук', В. Богословель-Кармелюк, С. Стурко, Ліщина, 'Журба' — техпрацівники	Викрита органа-ми МДБ Утравні 1949 р.	Ілук О. Ніколаєва Н. Ліквідація органами державної безпеки... — С. 16; Бофоніс, прошові документи ОУН і УПА / За ред. В. М. Дани-ленка. — К., 2008. — С. 52—53.		
46	ТХЗ Станис-лавського окружного про-воду ОУН ЗУЗ	с. Росільна Со-лотвинського (тепер Бого-родчанського) р-ну Станисла-вівської обл.	1950 (?)			ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 68. — Арк. 359.		

47	Друкарня Стрийського окружного проволу ОУН	1943 — 1944		1943 — 1944	«Кайдаш» — куратор, Ярослав Кулай-«Дмитро» — куратор, Степан Курцив-«Руслан», «Прокіп» — керівник (до 1947), Володимир Уленюк-«Легітвітер» — керівник, «Надя», «Чемний» — технічні цівники	Викрита органами МВД навесні 1948 р.	ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 80. — Арк. 79—80; Фофони: грошові документи ОУН і УПА / За ред. В. М. Даниленка. — К., 2008. — С. 61.
48	Друкарня Тернопільського окружного проволу ОУН ЗУЗ Ротатор, три друкарські машинки	с. Шпиколоси Кременецького р-ну Тернопільської обл.	1946 — 1948		Михайло Татарнюк-«Бій», «Хорив» — керівник, Василь Хміль, Володимир Павук, «Звук» — публіцисти, Франко Заброцький і Ярослав Грицьків — техперсонал, Іванна Марущак-«Туга» — кур'єр, Йосип Марущак, Ганна Кошеля — господарчі	Викрита органами МВД лютого 1946 р. На момент виявлення друкарня була у неробочому стані	ЦДАВО України. Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 97. — Арк. 1—2; Сулятицький Т. Друкарня Проводу ОУН-УПА в Озерянах // Шлях Перемоги. - Львів, 2000. — № 14. — Квіт.
49	Друкарня Чортківського окружного проволу ОУН («19-XXII») Друкарська машина «американка»	с. Озеряни Борщівського р-ну Тернопільської обл.	Кінець 1943 — 1946		Лісовий масив поблизу с. Жилинці Борщівського р-ну Тернопільської обл.	Викрита органами МВД у лютому 1946 р.	Сулятицький Т. Друкарня Проводу ОУН-УПА в Озерянах // Шлях Перемоги. - Львів, 2000. — № 14. — Квіт.
50	Друкарня Чортківського окружного проволу ОУН		03. 1944 — 1946				

1	2	3	4	5	6	7
51	Друкарня Чортківського окружного проводу ОУН ім. Я. Старицького р-ну «Друкарня ім. Я. Старицького» вид. 1950 р. — «Друкарня ім. М. Міхновського» Друкарський верстат, ротатор	с. Товсте Заліщицького р-ну Тернопільської обл.	1948 — 1951	Іларій Сказінський-Крига' — куратор, Мирослав Гук-Косач', Старий', Мирослав Яворський', В-16, І-606 — керівник, Володимир Гнибда-Неллоий' — різьбяр, Василь Мельник-Хмель', Василь Вінтонів-Ясен', Стефан Пішка-Славко', Вир' — техпрацівники	Вилучена органами МІБ 7 травня 1951 р.	ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 92. — Арк. 8, 41; Ішук О., Николаева Н. Ліквідація органами державної безпеки УРСР... — С. 19—20; Кокін С. А. Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах Державного архіву СБУ. — К., 2001. — Вип. І. — С. 130. http://zhnyborody.te.ua/ksbir/zasvobodiu/zss29.htm
52	Друкарня Буковинського окружного проволу ОУН	м. Коломия Івано-Франківської обл.	1943	Кологилло-Кобзар' — куратор, Артемізія Галицька-Мотря' — редактор		http://uk.wikipedia.org/wiki
53	Друкарня Буковинського окружного проволу ОУН «Друкарня ім. Ю. Федьковича у Чернівцях»	м. Чернівці вул. Краснадарська, 9	05. 1946 — 10. 1950	Савчак Василь-Сталь' — куратор, Онуфрій Перун-Сян — керівник, художник-карикатурист, письменник, Пантелеймон Василевський — публіцист, Триша і Моряк' — кур'єри	Друкарня ліквідована самими підпільниками в жовтні 1950 р. після загибелі провідника Буковинського ОП Василя Савчака-Сталья'	Василевський П. Спогади // Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України: http://www.art.lutsk.ua/art/groshi/tkt42.html
54	ТХЗ Березанського надріонного проволу ОУН Друкарський верстат	с. Боків Підгаєцького р-ну Тернопільської обл.	1946 — 1947 (?)	Михайло Когуц-Вітер', Вагря', Мака', Борун' — керівник	Викрита відділом МВД на початку лютого 1946 р. (за іншими даними — 15 жовтня 1947 р.)	ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 69. — Арк. 61; Бофони: прошові документи ОУН і УПА / За ред. В. М. Даниленка. — К., 2008. — С. 56. Ішук О., Николаева Н. Ліквідація органами державної безпеки УРСР... — С. 8—9.

55	ТХЗ Бібрського надрайонного проводу ОУН Циклостиль	с. Любешка Перемишлянського р-ну Львівської обл.	1945 — 1946	'Наум' — куратор		ЩАВО України. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 149. — Арк. 29; ДАЛО. — Ф. 3. — Оп. 1. Спр. 190. — Арк. 40.
56	ТХЗ Бродівського надрайонного проводу ОУН		1950	Ліквідоване органами МГБ 1950 р.		ДАЛО. — Ф. 3. — Оп. 3. — Спр. 441. — Арк. 81.
57	ТХЗ Бровихівського надрайонного проводу ОУН		1950	Ліквідоване органами МГБ навесні 1950 р.		ДАЛО. — Ф. 3. — Оп. 3. — Спр. 441. — Арк. 83.
58	ТХЗ Городенківського надрайонного проводу ОУН Ротатор, дві друкарські машинки, кліше	с. Новоселиця Снятинського р-ну Івано-Франківської обл.	1947	'Галка' — техпрацівник	Виявлена у березні 1947 р. органами МГБ	ЩАГО України. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 4974. — Арк. 21.
69	ТХЗ Городоцького надрайонного проводу ОУН		1944 — 1945			
60	ТХЗ Грубешівського надрайонного проводу ОУН Циклостиль	с. Утринів Грубешівського пов.	1944 — літо 1946	Козаць-Ярополік — куратор (1944 — квітень 1945), Теодосій Вербівський-Чмелик — куратор, Микола Лопушанський-Слога — редактор, Цибіба — техник, Оля — машиністка, Теодор Іарасим'як-Дунайський — куратор від кінця 1946 року		Головн С. Підпільні друкарні // Визвольний шлях. — Лондон, 1982. — №8. — С. 942; Літопис УПА / За ред. П. Потічного. — Торонто, 1987. — Т. 16. — С. 12—13.

1	2	3	4	5	6	7
61	Друкарня Грубешівського надрайонного проводу ОУН	с. Осередів Грубешівської обл.	1946 — 1947	Євген Штендера-‘Прірава’ — куратор, Микола Лопушанський-‘Слюта’ — редактор, Леопольд Вербівський-‘Чмелик’, Плевний, Теодор Гарасим’юк-‘Дунайський’ — члени редакції, Юрій Циль-‘Скорик’, Антон’	Кривка була збудована 1940 р. за проектом ‘Горя’ і використувувалася спочатку як склад зброї. Від 1946 р. у ній розміщувався надрайонний ОП. 21 червня 1947 р. вона була вивкрита польською бойковою, майже всі члени ОП загинули	Голяш С. Підпільні друкарні // Визвольний шлях. — Лондон, 1982. — №8. — Серп. — С. 942; Лаврилюк І. Кривка при Чорному Шляху // Шлях перемоги. — 1955. — Ч. 4, 42, 43; Слопад Йосипа Лапучка, народженого в Корчмині Рава-Руського повіту // 1947. Пропам’ятна книга / Упор. Б. Гук. — Варшава, 1997. — С. 318.
62	ТХЗ Жовківського надрайонного проводу ОУН	с. Добросин Жовківського р-ну Львівської обл.	1948	Євгенія Чорний — друкарка		
63	ТХЗ Жовківського надрайонного проводу ОУН («Друкарня ім. Арпаца-Золотаря») Циклостиль, гутенбергівка	Біля с. Нова Скварява Жовківського р-ну Львівської обл.	1947 — 1948	Степан Ханків-‘Носач’ — куратор, Мар’ян Шульган-‘Білоус’ — керівник, Ярослав Ньюцька — художник, Ярослава Романіна і Євгенія Романіна — друкарки		Бойко В. Матеріали виставки «Україна в боротьбі: «Ідея і чин» — як джерело до історії видавничої справи ОУН на Жовківщині 1947—1951 рр.» // Наукові записки. Львівський історичний музей. — Львів, 1997. — Вип. VI. — Ч. 2. — С. 71—81.
		За бкм від с. Прими Жовківського р-ну Львівської обл.	1948 — 1949	Софія Лагодич-‘У. Левиг’, ‘Наділка’, ‘Зена’, ‘Ліда’ — друкарка		

1	66	ТХЗ Кам'яно-Бузького надрайонного проводу ОУН(б)	Радехівський р-н Львівської обл.	1948 — 1950	'Вірлий' — техпрацівник	Викрита організація МВД 21 березня 1950 р.	7	ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 90. — Арк. 271—272; Архів СБУ у Львівській обл. Архів Пришляка. Пакегет 1. — Док. 15. — Арк. 14.
67	ТХЗ Коломийського надрайонного проводу ОУН	с. Нижній Вербіж Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.	1947	'Ватсон' — куратор	Викрита організація МГБ 26 травня 1947 року	ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 4974. — Арк. 97.		
68	ТХЗ Коломийського надрайонного проводу ОУН Ротатор, три друкарські машинки	с. Нижній Вербіж Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.	1948	'Юрко' — куратор і техпрацівник	Викрита організація МГБ 10 травня 1948 р.	ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 5042. — Арк. 59—60.		
69	ТХЗ Крем'янецького надрайонного проводу ОУН		1947 — 1950	Степан Куриця-'Руслан', 'Прокіп' — куратор	Бофони, прошові документи ОУН і УПА / За ред. В. М. Даниленка. — К., 2008. — С. 61.			
70	ТХЗ Лемківського надрайонного проводу ОУН	Біля с. Бук Льського пов.	1945 — 1946	Степан Голяш-'Мар', — куратор, 'Ночувий' — техкерівник, 'Степ' — заступник керівника, Нуся Скірка-'Дора' і Ярослава Філь-'Марта' — машиністки, Михайло Черешньовський-'Петро' — художник-різьбяр	Літопис УПА / За ред. П. Потічного. — Торонто, 1987. — Т. 16. — С. 16—17; Голяш С. Підпільні друкарні... — С. 940.			

71	ТХЗ Любачівського надрайонного проводу ОУН	Між селами Нове Село і Горасць Любачівського пов.	Весна 1945 — 1946	Дмитро Дзюба-‘Сталь’ — куратор, Петро Василенко-‘Волош’ — редактор, ‘Володар’ — керівник	Знищена опергурпою НКВДу 1946 р.	Гололи С. Підпільні друкарні... — С. 94і; Літопис УПА / За ред. П. Погічного. — Торонто, 1987. — Т. 16. — С. 12-13.
72	ТХЗ Любачівського надрайонного проводу ОУН (?)	с. Люблинець Любачівського пов.		Слюсарчик-‘Роман’ — керівник, Іван Мачай — заступник керівника		Літопис УПА / За ред. П. Погічного. — Торонто, 1987. — Т. 16. — С. 13.
73	ТХЗ Миколаївського надрайонного проводу ОУН		1948 — 1950	‘Марко’, ‘Степан’, ‘Борис’		ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 9. — Арк. 121.
74	ТХЗ Миколаївського надрайонного проводу ОУН		1950	‘Чорний’, ‘Чумаки’, ‘Мартинович’, ‘Сосна’		ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 77. — Арк. 121.
75	ТХЗ Підляського надрайонного проводу ОУН (Видавництво УПА «Боротьба») Циклостиль	Підляшшия	1945 — літо 1947	Іван Чуб-‘Іван Шамрик’ — керівник, Олександр Дейнека-‘Скородога’, Микола Чуйко-‘Геник’ — друкар, Михайло Болнарук-‘Стефко’ — радист		Гололи С. Підпільні друкарні... — С. 94і—942; Літопис УПА / За ред. П. Погічного. — Торонто, 1987. — Т. 16. — С. 18.
76	ТХЗ Рогатинського надрайонного проводу ОУН	с. Псари Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.	1948	‘Лука’ — керівник, ‘Данте’ — технірацівник.	Ліквідоване 19 вересня 1948 р. військовим нарядом МДБ	ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 72. — Арк. 368.
77	ТХЗ Сокальського надрайонного проводу ОУН		1949 — 1950	Зубенко, Макар — керівник, ‘Вірлий’ — технірацівник		ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 76. — Арк. 16.

1	2	3	4	5	6	7
78	ТХЗ Станіславського надрайонного (?) проводу ОУН	с. Чолгани Болевського р-ну Івано-Франківської обл.	1949 — 1952			
79	ТХЗ Яворівського надрайонного проводу ОУН (тежзвено Чорного) Друкарська машина-машина «тутенберліка»	Лісовий масив неподалік м. Яворова	1947 — 1949	‘Магнет’ — куратор, ‘Чорний’ — керівник, Галина Голожд — публіцист, ‘Юрчик’, ‘Сокирка’ — техпрацівники		Архів СБУ у Львівській обл. — Спр.1641. — П.36254. — Т. 1 (Особа справи Голожд Галини), — Арк. 129.
80	ТХЗ Яворівського надрайонного проводу ОУН Друкарський верстат	с. Чершилява Яворівського р-ну Львівської обл.	1947 — 1950	‘Леткий’, ‘Верес’, ‘Уляна’, ‘Настя’	Викрита органами МІБ 14 січня 1950 р.	ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 90. — Арк. 271—272; Іщук О., Ніколаєва Н. Ліквідація органами державної безпеки УРСР... — С. 18. Бофони: тропові документи ОУН і УПА / За ред. В. М. Даниленка. — К., 2008. — С. 48.
81	ТХЗ Ярославського надрайонного проводу ОУН (3 друкарні «Лисовик»)	Між селами Хотинець і Грушівичі Ярославського пов.	1944 — 1945	‘Роман’ — адміністратор, ‘Сиг’ — технічний керівник, ‘Кармелюк’ — радіотехнік, ‘Хуртовина’ — машиністка		Літопис УПА / За ред. П. Потічного. — Торонто, 1987. — Т. 16. — С. 13.
82	ТХЗ (?) повітового (?) проводу ОУН	с. Делева Глузького р-ну Івано-Франківської обл.	1943 — 1944	Любомир Дирла-‘Богдан’ — технічний працівник	Викрита органами НКВД у квітні 1944 р.	Літопис нескореної України. — Львів, 1997. — Т. 2. — С. 510.

83	ТХЗ Рогатинського повітового (?) проводу ОУН	Хутір Ді-дурівка біля с. Впшнів Букачівського району Івано-Франківської обл.	1944	1944				
84	Друкарня Ільїнського повітового проводу ОУН «Васильків»		1944 — 1945	1944 — 1945			Мороз В. Підпільна Українська Інформаційна Служба // Визвольний шлях. — Київ, 2001. — №6 (639) — Червень. — С. 66.	
85	ТХЗ Сокальського повітового проводу ОУН		1943 — 1944	1943 — 1944		Володимир Харко — редактор (?)		
86	ТХЗ Брюховицького районного проводу ОУН		1949 — 1950	1949 — 1950		'Оля' — керівник	Архів СБ України у Львівській обл. Архів Прилипка. — Пакет 1. — Док. 15. — Арк. 16.	
87	ТХЗ молодіжної організації «Борці за волю України» (БЗВУ), що діяли під керівництвом референта пропаганди Брюховицького районного проводу ОУН)	м. Львів	1946 — 1948	1946 — 1948		Роман Чех-Немо' — керівник, Я. Тесля, С. Гриців, Р. Кулеба, Р. Кулик — технічні працівники	Архів СБ України у Львівській обл. Архів Прилипка. — Пакет 1. — Док. 15. — Арк. 16.	Бофони: прошові документи ОУН і УПА / За ред. В. М. Даниленка. — К., 2008. — С. 48.

1	88	ТХЗ Велико-мостиського районного проводу ОУН	4	5	6	7
	89	ТХЗ Вигодського (?) районного проводу ОУН Саморобний друкарський верстат (гугенбертівка)	1949 — 1950	'Лис', 'Маріяка', 'Катруся' — техніци	Виявлене органами МГБ 18 листопада 1947 р.	Архів СБ України у Львівській обл. Архів Пришляка. — Паке
	90	ТХЗ Гошанського (Тучинського) (?) районного проводу ОУН	1947	Ігнатюк — техніци	Виявлене органами НКВД 26 січня 1946 р.	ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 23, — Спр. 4974. — Арк. 149.
	91	ТХЗ Кам'янка-Бузького районного проводу ОУН	1949 — 1950	'Забіяка', 'Марко' — керівники, 'Стефа', 'Іванка', 'Малий', 'Каменяр' — техніци, 'Юрко', 'Мирон', 'Бір' — бойовики	Виявлене органами НКВД 26 січня 1946 р.	ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 23, — Спр. 2962. — Арк. 33; ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 23, — Спр. 4974. — Арк. 34.
	92	ТХЗ Крукеницького районного проводу ОУН Склограф	1949	'Сергій', 'Лепкий' — техніци	Архів СБ України у Львівській обл. — Спр. 1641. — П. 36254. — Т. 1 (Особова справа Головад Галини). — Арк. 128—129.	Архів СБ України у Львівській обл. Архів Пришляка. — Паке
	93	ТХЗ Миколаївського районного осередку пропаганди ОУН «Байрак»	1947	'Нестор' — керівник	ЦДА СБ України. — Ф. 1. — Спр. 376. — Т. 73. — Арк. 18.	Архів СБ України у Львівській обл. — Спр. 1641. — П. 36254. — Т. 1 (Особова справа Головад Галини). — Арк. 128—129.

94	ТХЗ Новосільського районного проводу ОУН Друкарська машина «Олімпія»	с. Нове Село Півдонецького р-ну Тернопільської обл.	1947 — 1949 (?)	Ярослав Пненний- 'Лиман' — керівник 'Влодко' — техпрацівник		Бюфони: прошові документи ОУН і УПА / За ред. В. М. Даниленка. — К., 2008. — С. 70.
95	ТХЗ Підбузького районного проводу ОУН		1949	Клим Левницький- 'Дуб' — техпрацівник		Поіменний «Мартиролог» національних героїв України, які полягли в боротьбі за незалежність і свободу Електронний ресурс Режим доступу: http://www.martyrology.net/frms.com/people/4f01uk.htm
96	ТХЗ Радехівського районного проводу ОУН	Радехівський р-н Львівської обл.	1950	'Ковгун' — куратор		Архів СБ України у Львівській обл. Архів Пришляка. — Пакег 1. — Док. 15. — Арк. 4.
97	ТХЗ Сулово-Вишняського районного проводу ОУН	с. Заріччя Сулово-Вишняського р-ну Львівської обл.	1950 — 1951	'Настя', 'Ірка' — техпрацівники	Викрите органами МВД 15 жовтня 1951 р.	Архів СБ України у Львівській обл. Архів Пришляка. — Пакег 1. — Док. 10. — Арк. 1.
98	ТХЗ Шумського районного проводу ОУН	с. Ходаки Шумського р-ну Тернопільської обл.	1947	'Вій', 'Назар'	Викрита органами МВД 7 липня 1947 р.	ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 73. — Арк. 26.
99	ТХЗ Шумського районного проводу ОУН	с. Велика Іловиця Шумського р-ну Тернопільської обл.	1950 — 1951	Сильвестр Цимбалюк- 'Алас' — куратор, Микола Гарановський- 'Назар' — керівник, Фриторій Фаб'янчук- 'Парас', Віра Сенкевич- 'Маруся' — техпрацівники, Анастасій Козарик- 'Смерек', Борис Смеречинський- 'Елген' — різьбяр	Викрита органами МПБ 14 квітня 1951 р.	Бюфони: прошові документи ОУН і УПА / За ред. В. М. Даниленка. — К., 2008. — С. 62.

1	2	3	4	5	6	7
100	ТХЗ Яблунівського районного проводу	Лісовий масив між селами Баян-Березів і Лучки Косівського р-ну Івано-Франківської обл.	1950	'Пік' — куратор, 'Лобода' — керівник, 'Ліда' — машиністка, 'Юнак' і 'Морозенко' — техпрацівники	Викрита військами МПБ 22 жовтня 1950 р.	ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 72. — Арк. 194.
ПЗУЗ						
101	Друкарня Крайового проводу ОУН ПЗУЗ Друкарська машина	с. Плушків Млинівського р-ну Рівненської обл.	1949		Вилучена органами МПБ 17 лютого 1949 р.	ЩДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 5681. — Арк. 45; Іщук О., Ніколаєва Н. Ликвідація органами державної безпеки УРСР підпільних типографій Організації українських націоналістів у 1944—1954 рр. — К., 2007. — С. 14.
102	Друкарня Крайового проводу ПЗУЗ, 10 друкарських кас, шрифтів, кліше	с. Довгів Берестечківського р-ну Волинської обл.	1949 — 25.08. 1950	Василь Галаса 'Орлан' — куратор, Григорій Сабчук-Журбай — керівник, 'Марко' — техпрацівник	Вилучена органами МПБ 25 серпня 1950 р.	ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 87. — Арк. 48—50.
103	Друкарня технічного відділу Крайового проводу ОУН ПЗУЗ	с. Сухівці Рівненського р-ну Рівненської обл.	19.? — 1952	Ніл Хасевич — керівник, художник-різьбар, 'Богдан', 'Павло' — помічники і охоронці	Викрита 4 березня 1952 р. органами МПБ	Дужий П. Степан Бандера — символ нації // Шлях перемоги. — Львів, 1994. — №39.
104	Друкарня Крайового проводу ОУН «Москва» («Друкарня ім. Кліма Савура»)	м. Радомишль Волинської обл.	1946 — 1950		Ліквідована восени 1950 р. самими підпільниками через зраду районного провідника Луцького р-ну 'Антон'	Бюфони: грошові документи ОУН і УПА / За ред. В. М. Даниленка. — К., 2008. — С. 45.

105	Друкарня крайового проводу ОУН «Москва» Рогатюр	с. Котів Ківерцівського р-ну Волинської обл. (у Котівському лісі)	1945	'Вадим' — керівник		ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 6. — Арк. 301.
106	Друкарня Крайового проводу «Одеса» («Воля» та «Друкарня ім. С. Коновальця») Друкарська машина-педалька	с. Совпа Березнівського р-ну Рівненської обл. (у Совпівському вепському Березнівського р-ну.	1946 — 1948	'Павло' ('Онищенко') — куратор, 'Дністровий' — керівник (до кінця 1947), 'Зінько' ('Клим') — керівник і коректор (1948), 'Нестор', 'Макар', 'Богун' — працівники друкарні		ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 6. — Арк. 121, 208, 212, 222.
107	Друкарня Крайового проводу «Одеса» Друкарська машина	с. Яполють Дераженського р-ну Рівненської обл.	1947 — 1948	Керівник Костопільського надрайонного проводу ОУН 'Ярослав' — куратор	Друкарня не діяла, тому що не було кому на ній працювати	ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 6. — Арк. 280
108	Друкарня Волинського обласного проводу ОУН ПЗУЗ	с. Старосілля Маневського р-ну Волинської обл.	1943	Степан Драницький- 'Матвій' — керівник 'Дніпровий' — публіцист		Бондарук Л. Колки — до 55-річчя поїї // Наше слово. — Варшава, 1998. — №41. — 10 листок.
109	Друкарня Рівненського обласного проводу ОУН ПЗУЗ («Свобода народам») Друкарська машина	с. Лартак (18 км від м. Дубно) Рівненської обл.	1943 — 1944		Викрита відділом контррозвідки СМЕРШ 13 армії та місцевим відділом НКВД у лютому 1944 р.	ЩАГО України. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 1629. — Арк. 93. Ішук О., Ніколаєва Н. Ліквідація органами державної безпеки УРСР... — С. 6. Бюфони: грошові документи ОУН і УПА / За ред. В. М. Даниленка. — К., 2008. — С. 39.

1	2	3	4	5	6	7
110	Друкарня крайового проводу ПЗУЗ ОУН «Одеса» («Друкарня ім. Є. Коновальця») Рівненщина	Рівненщина	1946 — 1948	Степан Янішевський-‘Далекий’ — куратор, Святослав Титко-‘Роман’, ‘Павло’, — початальники	Викрита у вересні 1948 р. органами МГБ	Ішук О. Ніколаєва Н. Ліквідація органами державної безпеки УРСР... — С. 12.
111	Друкарня Володимир-Волинського окружного проводу ОУН		1943			
112	ТХЗ Горохівського окружного проводу ОУН Дві друкарські машинки, два шапірографа	с. Охлепково Горохівського р-ну Волинської обл.	1944		Викрита органами НКВД 19 листопада 1944 р.	ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 80. — Арж. 236.
113	ТХЗ Ковельського окружного проводу ОУН ПЗУЗ Друкарська машина, друкарська машинка	с. Мильці Старовизньського р-ну Волинської обл.	1946	Микола Паньківець-‘Барнак’ — куратор	Викрите органами НКВД 10 березня 1946 р.	ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 2955. — Арж. 104.
114	Друкарня Ковельського окружного проводу ОУН ПЗУЗ («Воля народам»)	с. Свинарин Ковельського р-ну Волинської обл.	1943 — 1948	Томашевич (?) (Т) — керівник, Федір Шоломницький-‘Одрач’ — редактор, Данилевич-‘Шило’ — публіцист, ‘Мотря’ — радистка, ‘Оксана і ‘Орися’ — машиністки, ‘Левко’ — кур’єр		Марчук І. Короткий життєпис (Федора Одрача) // Український визвольний рух. — Львів, 2005. — №4. — С. 25.

115	ТХЗ Ковельського окружного проводу ОУН ПЗУЗ	Лісовий масив між селами Замшани і Величче Старовижівського р-ну Волинської обл.	1950	'Ніна', 'Гая', 'Наталка' — машиністки	Ліквідоване органами МВД 17 березня 1950 р.	ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 80. — Арк. 335—336.
116	Друкарня Ковельського окружного проводу ОУН ПЗУЗ	Ковельщина	1950 — 1953	Василь Сементух, 'Ярий' — куратор, 'Ат' — керівник, 'Корній' — друкар, 'Ртга' — технік, 'Дубовий' — охорона	Літопис УПА / За ред. Є. Штендери. — Торонто, 1995. — Т. 28. — С. 355	
117	Друкарня (ТХЗ?) Луцького окружного проводу ОУН		1949 — 1951	Олександр Савира-Ярош' — куратор, Микола Стасюк-Василь, 'Очерет' — керівник	ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 90. — Арк. 18—21.	
118	Друкарня Північно-Рівненського окружного проводу ОУН ПЗУЗ Друкарська машина	Пустомитівські ліси (біля с. Гоца), Іошанський р-н Рівненської обл.	1948	'Шлюзар' — куратор	Літопис УПА / За ред. Є. Штендери. — Торонто, 1995. — Т. 28. — С. 302; Голяш С. Підпільні друкарні... — №9. — С. 1063.	
119	Друкарня Рівненського окружного проводу ОУН ПЗУЗ Друкарська машина	Хутір Бечаль Костопільського р-ну Рівненської обл.	1943 — 1944		Викрита Державним інспекційним відділом НКГБ 18 квітня 1944 р.	Ішук О., Ніколаєва Н. Ліквідація органами державної безпеки УРСР... — С. 6. Бофони: грошові документи ОУН і УПА / За ред. В. М. Даниленка. — К., 2008. — С. 39-40.

1					5	6	7
120	Друкарня Сарненського окружного проволу ОУН ПЗУЗ («Случ»)	На хуторі біля м. Сарни на березі річки Случ.	10. 1942	Іван Литвинчук-Дубовий' — куратор, Роман Петренко-Юрко, Омелько — керівник, Триска' — технічний редактор, Святослав Лапін-Щербак, Данило' — складальники, Дуб' — охорона	6	Викрита 22 січня 1944 р. військами СМЕРШ	Літопис УПА / За ред. Є. Штендері), — Торонто: Львів, 1997. — Т. 27. — С. 83; ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 930. — Арх. 31; Ішук О., Николаєва Н. Ліквідація органами державної безпеки УРСР... — С. 5—6. Бофони: грошові документи ОУН і УПА / За ред. В. М. Даниленка. — К., 2008. — С. 39.
	Друкарська машина «Варшава», вилучена повстанцями із державної друкарні м. Олевська	в липні 1943 р. перенесена на хутір Люча в околиці с. Березиця Дубровицько-р-ну Рівненської обл.	06. 1943 — 22.01. 1944	Святослав Лапін-Щербак' — керівник, І.В. Мукусей-Степан', Арсеній Зінчук — технічні, Корч' — охоронець			
121	ТХЗ Корецького надрайонного проволу ОУН	Корецький р-н Рівненської обл.	1948	'Максим' — куратор, Дністровий' — технічний			Ішук О., Николаєва Н. Ліквідація органами державної безпеки УРСР... — С. 12—13.
122	Друкарня Костопільського надрайонного проволу ОУН (?)	В районі с. Деражне Костопільського р-ну Рівненської обл.	1944 — 1945			Викрита органами НКГБ у лютому 1945 р.	ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 1700. — Арх. 79—81.
123	ТХЗ Костопільського надрайонного проволу ОУН (кодова назва «Ярослава»)	В р-ні с. Волюшки Рівненського р-ну Рівненської обл. (?)	1947 — 1950	Костянтин Павлок-Горчак', Круча', 'Явір' — куратор, Валентина Кіслик-Марійка, Білка' — машиністка.		Ліквідована органами МВД у 1950 р.	ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 87. — Арх. 42; Ішук О., Николаєва Н. Ліквідація органами державної безпеки УРСР... — С. 12.

124	Друкарня Рівненського надрайонного проводу ОУН (?)	Оржівські хутори Рівненського р-ну Рівненської обл.	1944 — 1945		Викрита військами НКВД 12 лютого 1945 р.	ЩДАГО України. Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 1700. — Арк. 40—43; ДАРО. Ф. Р. 188. — Оп. 5. — Спр. 30. — Арк. 38.
125	ТХЗ Здолбунівського (?), надрайонного (?), проводу ОУН	с. Цурків Здолбунівського району Рівненської обл.				
126	ТХЗ Олександрійського (?), районного проводу ОУН Кліше для виготовлення листівок	с. Кустин Рівненського р-ну Рівненської обл.	1948	П. С. Данильчук-‘Зірка’ — куратор	Виявлена органами МГБ у квітні 1948 р.	ЩДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 5042. — Арк. 42—43.
127	ТХЗ Острозького районного проводу ОУН	Лісовий масив біля с. Верхів Острозького р-ну Рівненської обл.	1946 — 1950	Іван Андрейчук-‘Богун’ — керівник, ‘Леся’, ‘Таня’ — машиністки	Викрита органами МГБ 20 лютого 1950 р.	ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 91. — Арк. 295—297.
128	Друкарня Тучинського (Гоцанського) (?), районного (?), проводу ОУН Друкарська машина	с. Магівка Гоцанського р-ну Рівненської обл.	1945 — 1946	‘Смільвий’ — куратор, Павельчак — господарчий, Ігнатюк — техпрацівник	26 січня 1946 р. друкарня була викрита відділом боротьби з бандитизмом Управління МВД Рівненської обл.	ЩДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 2962. — Арк. 33—34; Ішук О., Ніколаєва Н. Ліквідація органами державної безпеки УРСР... — С. 7.

1	2	3	4	5	6	7
129	Друкарня Шумського районного проводу ОУН («Друкарня ім. Т. Шевченка») Портативний друкарський верстат	с. Антонівці Шумського р-ну Тернопільської обл.	1945 — 1950	Сильвестр Цимбалюк-Алас' — куратор, Микола Парановський-Назар' — керівник, Анастасія Войтович-Журба', Надя', Оля', Лда' — друкарка	Викрита органами МВД 5 червня 1950 р.	ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 91. — Арк. 331—333; Бофони: грошові документи ОУН і УПА / За ред. В. М. Даниленка. — К., 2008. — С. 61; Ілук О., Ніколаєва Н./Ліквідація органами державної безпеки УРСР... — С. 18.
130	ТХЗ нестановленого проводу ОУН Друкарська машинка	с. Бетень Рівненського р-ну Рівненської обл.	1949		Ліквідована органами МГБ 10 березня 1949 р.	ЩДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 5681. — Арк. 106.
131	Друкарня не-встановленого проводу ОУН	м. Почаїв Тернопільської обл., Почаївська лавра	1944			Бофони: грошові документи ОУН і УПА / За ред. В. М. Даниленка. — К., 2008. — С. 39.
132	Друкарня полі-відділу ПК УПА («Друкарня Української Повстанської Армії», «Друкарня Української Повстанської Армії ім. Б. Хмельницького)	Поблизу с. Велікий Стидин Костопільського р-ну Рівненської обл.	1943 — 1944	Яків Буссел — куратор і редактор, Антін Тучак-Крук, Дмитро Корда-Кнаш' — публіцисти	Взимку 1944 р. друкарня була викрита органами НКВД	Літопис УПА. Нова серія. — Київ: Торонто, 1995. — Т. 1. — С. XVII
133	ТХЗ технічного відділу Східного зв'язку УПА Склограф	с. Пурків Миколаївського р-ну Рівненської обл.	1943 — 1944	'Роса' — керівник, 'Коля' — гравер, Ростислав Кундуш -Роман', Тайдар' — техпрацівник	Викрита у грудні 1944 р.	ЩДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 1700. — Арк. 26—27.

134	Друкарня південної групи УПА «Північ», ВО «Богун»	с. Антонівці Шумського р-ну Тернопільської обл.	06-08, 1943	06-08, 1943	Бофони; прошові документи ОУН і УПА / За ред. В. М. Даниленка. — К., 2008. — С. 38.
135	Друкарня політичної рефрентури ВО-2 Групи «Богун» УПА-«Північ»	Млинівський р-н Рівненської обл.	1944	08, 1943—?	‘Середя’ — куратор, Паламарчук-‘Лиман’ — коректор, Василь Худенко-‘Остап’, ‘Аскольд’, ‘Діброва’, ‘Полин’, ‘Прометей’, ‘Повільний’, ‘Сергій’ — техпрацівники
136	Друкарня збройних відділів ОУН	Крем’янецьчина	1942	1942	‘Крук’ — куратор Данилюк М. Повстанський записник. — К. 1993. — С. 108
137	Друкарня збройних відділів ОУН(м) Циклостиль	Крем’янецьчина	1942	1942	Михайло Данилюк-‘Блакитний’ — куратор і редактор, ‘Троян’ — публіцист Бухало Г. Видання УПА (1941—50-ті рр.) // Українська періодика: історія і сучасність. тези першої конференції по періодичі. — Львів, 1993. — С. 84
ОСУЗ					
138	Друкарня Крайового Проводу ОУН Півн.СУЗ	Макарівський р-н Київської обл. м. Васильків Васильківського р-ну Київської обл.	1941	1941—1947 (?)	Русащенко А. Народ збурений. — К., 2002. — С. 26
				Пантелеймон Сак — куратор Дмитро Мирон-‘Орлик’ — куратор (1942), Пантелеймон Сак-‘Мотила’ — редактор (1943), Мирослав Прокоп — співредактор (1942)	

139	Друкарня Крайового проволу ОУН(м) Циклостиль	м. Київ	1942	Василь Кузьмич-Петренко — редактор	У жовтні 1942 р. друкарню викрило гестапо	Полікарпенко Г. ОУН у війні. 1939—1945. — На чужині, 1951. — С. 81—82; Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. — Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. — С. 582; http://ukrslowo.org.ua/ukrayina/istoriya/pochidni-grupy-oum.html .
140	Друкарня проволу ОУН «Схід»	Орининський р-н Кам'янець-Подільської обл. (тепер Кам'янець-Подільський р-н Хмельницької обл.)	1949 — 1950	'Гомін' — керівник	Викрита радянськими спецслужбами 1950 р.	ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 74. — Арк. 19.
141	Друкарня Київського обласного проволу ОУН	м. Вінниця	1942 — 1943	Пантелеймон Сак-Могिला і редактор Пантелеймон Сак-Могила — куратор і редактор		Прокоп М. Київ 1942 // Прокоп М. Напередодні незалежної України (Спостереження і висновки) — Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Львів. — С. 573
142	Друкарня Харківського обласного проволу ОУН СУЗ	м. Харків	1942		Викрита гестапо 17 жовтня 1942 р.	Русначенко А. Народ збурений. — К, 2002. — С. 62; Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. — Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. — С. 588
143	Друкарня Житомирського окружного проволу ОУН СУЗ Друкарська машина	с. Яроповичі Андрушівського р-ну, Житомирщина	1950 — 1951	'Будько' — куратор; 'Артем' — керівник; Ірина Чорна-Марта — техпрацівник	Вилучена органами МІБ 29 грудня 1951 р.	Літопис УПА / За ред. Є. Штендера. — Торонто, 1995. — Т. 28. — С. 324; ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 28. — Арк. 365.

ПідСУЗ						
144	Друкарня Вінницького окружного (?) / обласного (?) проводу ОУН	м. Калинівка Вінницької обл.	1943	І. Яценко — керівник і друкар	Друкарню ліквідували самі підпільники через порушення умов конспірації	Русначенко А. Народ збурений. — К., 2002. — С. 64
145	Друкарня Крайового Проводу ОУН ПідСУЗ	м. Нижньодніпровськ	1942 — 1943	Василь Кук-Леміш' — куратор, Микола Самійленко — автор листівок		Русначенко А. Народ збурений. — К., 2002. — С. 48—49.
146	Друкарня Дніпропетровського обласного проводу ОУН(м) ПідСУЗ	м. Дніпропетровськ	1943	Ярослав Самотовка — куратор		Полікарпенко Г. ОУН у війні. 1939—1945. — На чужині, 1951. — С. 81—82
147	Друкарня Кіровоградського обласного проводу ОУН ПідСУЗ	м. Новоукраїнка Кіровоградської обл.	1942 — 1943	'Олесь' — куратор		Сергітчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. — К. 1996. — С. 57; Русначенко А. Народ збурений. — К., 2002. — С. 48.
		м. Кіровоград	1943			
148	Друкарня Одеського обласного проводу ОУН ПідСУЗ	м. Одеса	1943—1947 (?)	Тиміш Семчишин-Р'чка' — куратор і редактор, Мирослав Чепіга — керівник, Олег Легкий-Муню' — коректор, М. Н. Павлішин-Денис' — фінансове забезпечення, Володимир Ткаченко-Тур' — набірник, Микола Бєвзюк-Сокол', Ткаченко, Горощенко		Янчук О. Українське націоналістичне підпілля на Одещині // Нескорена нація. — Львів, 1998. — №19—20. — С. 3; Русначенко А. Народ збурений. — К., 2002. — С. 54—56; ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 29. — Арк. 145—153.

1	149	Друкарня окружного (?) проводу ОУН	1942	Іван Диравко — куратор	У грудні 1942 р. друкарня була викрита гестапо, працівники відправлені у концтабори Австрії	7	Русначенко А. Народ збурений. — К., 2002. — С. 49.
150	Друкарня окружного (?) проводу ОУН СУЗ Циклостиль	1943	Група росіян з числа робітників та інтелігенції с. Рудченково під керівництвом ОУН(б)	Викрита гестапо влітку 1943 р.	Русначенко А. Народ збурений. — К., 2002. — С. 58		
151	Друкарня (?) районного проводу ОУН	1943	Ситіда — керівник, 'Нюся' — друкарка				http://blog.i.ua/community/662/476884/